

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

САВЧИН МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 342.4 (477)

**КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ І ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЇ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор,

Бисага Юрій Михайлович,

Ужгородський національний університет,

завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства,
заслужений юрист України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Скрипнюк Олександр Васильович,

начальник відділу взаємодії з державними органами та міжнародних зв'язків Академії правових наук України, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України.

доктор юридичних наук, доцент,

Дзейко Жанна Олександрівна, доцент кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

доктор юридичних наук, професор,

Сліденко Ігор Дмитрович,

старший науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України.

Захист відбудеться __ _____ 2013 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.007.04 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ (ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1).

Автореферат розісланий « ___ » _____ 2013 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б. В. Калиновський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Формування демократичної конституційної держави, основним призначенням якої є утвердження і захист прав людини й основоположних свобод, є важливим напрямом розвитку вітчизняного суспільства. Цей процес супроводжується ускладненням структури суспільства із його мереживом вертикальних і горизонтальних зв'язків. Зміна соціального порядку, яка настала в Україні у зв'язку із розпадом СРСР, та набуття незалежності викликають додаткову потребу переосмислення природи конституції. За таких умов потребує також свого уточнення як бачення природи конституції, так і її соціального призначення у контексті розвитку суспільства і держави, зокрема їх нормативно-правової основи.

Сучасна конституційна доктрина в Україні починає звертатися до проблем конституціоналізму, місця і ролі конституції як головного джерела права національної правової системи, прямої дії конституційних норм, її верховенства. Також є актуальним дослідження конституції як певного типу соціального порядку. На користь цього свідчить необхідність вироблення сучасних критеріїв прийняття владних рішень відповідно до вимог конституціоналізму, побудованих на засадах поваги до прав людини і основоположних свобод і верховенства права. Такі чинники є важливими у забезпеченні конституційного правопорядку за допомогою засобів конституційного правління. За таких умов публічна влада має діяти у межах права, тобто із додержанням демократичних засад формування і контролю за її здійсненням, забезпечення балансу розподілу повноважень між органами публічної влади та їх здійснення відповідно до вимог належної правової процедури. Тому розкриття поняття конституції лише через призму її нормативної природи у сучасних умовах є недостатнім. При такому підході складно з'ясувати витoki конституції та особливості її легітимності, порядку прийняття, реалізації, інтерпретації та правового захисту з урахуванням особливостей конкретно-історичної ситуації, яка динамічно змінюється у сучасному суспільстві. У цьому контексті ідеї конституціоналізму в якості наукової доктрини є належним методологічним інструментарієм реалізації конституції в її аксіологічному, гносеологічному, онтологічному та прехеологічному аспектах забезпечення конституції.

Філософським, соціальним, політичним та економічним аспектам природи конституції присвячено праці Дж. Бентама, Г. Бермана, Е. Бьорка, Ю. Габермаса, Дж. Гоббса, Д. Г'юма, О. Гьофе, Й. Гьоффнера, В. Липинського, Дж. Лока, Н. Лумана, М.Ф. Мариновича, Ж. Марітена, А.М. Медушевського, Ж. де Местра, О.М. Мироненка, Дж. Ст. Мілля, Т. Парсонса, Ф. Фукуями та інших.

Питання конституціоналізму та природи конституції були предметом дослідження багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Поняттю і структурі сучасного конституціоналізму присвячені праці М.В. Баглая, Д.М. Белова, К. Гессе, Л. Генкіна, А. Дайсі, Ж.-П. Жакке, В.М. Кампа, К. Кліми, А.Р. Крусян,

П.Ф Мартиненка, В. Мелашенка, П. Стецюка, І. Словської, Ю. Тодици, Г. Тойбнера, Р. Ципеліуса, А. Шайо, В.М. Шаповала, К.Л. Шепелі та інших.

Окремим аспектам місця і ролі конституції у національній правовій системі присвячено праці А. Алейнікова, Ф. Ардана, Д. Комерса, А.М. Колодія, В.В. Лемака, В. Людвика, Г.Р. Монагана, М.В. Оніщука, І. Перніце, В.Ф. Погорілка, О.В. Скрипнюка, І.Д. Сліденка, М.І. Ставнійчук, В.Я. Тація, Ч. Тейлора, Г. Тойбнера, В.Л. Федоренка, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика та інших.

Важливе місце у розкритті природи конституції належить вченим, які розкривали цю проблематику з точки зору верховенства права, зокрема, Т.Р.С. Аллану, А. Дайсі, Ф.А. фон Гаєку, С.М. Головатому, М.І. Козюбрі, Д. Коммерсу, Л. фон Мізеса, С.П. Погребняку, Р. Скратону, Я. Хасебе, С.В. Шевчуку та іншим.

Зважаючи на динамічний розвиток правової системи України заслуговують на увагу дослідження авторів, присвячені перехідним конституційним системам, зокрема, Ю.М. Бисаги, Л.М. Герасіної, В.В. Лемака, О.В. Марцеляка, М.І. Панова, Б.М. Страшуна, Р. Уїтц, Д. Холберстема, В.Є Чиркіна та інших.

Проблемам місця і ролі конституції у системі багаторівневого конституціоналізму, зважаючи на процеси глобалізації, інтеграції і регіоналізації у сучасному конституційному праві присвячені праці П. Біркіншоу, А. фон Богданді, І. Валерстайна, Ю. Габермаса, І. Перніце, Г. Тойбнера та інших. Зокрема, саме у такому вузькому аспекті, у працях І. Перніце, Г. Тойбнера розкривається синтетична теорія конституції.

З окремих аспектів розуміння конституції у контексті конституціоналізму як доктрини, її цінностей і праксеології можна виділити такі проблемні питання, які є недостатньо розкритими у вітчизняній конституційній науці:

- вітчизняний конституціоналізм розглядається переважно з точки зору його нормативно-інституційного і функціонального аспектів, натомість занадто мало уваги приділяється його аксіологічним компонентам (надпозитивним соціальним цінностям) та дії конституції у конкретно історичному соціальному середовищі;
- існують очевидні прогалини у дослідженні впливу природних, політичних, соціальних та економічних факторів на природу конституції у контексті доктрини конституціоналізму;
- конституцію як джерело права розглядають переважно як нормативно-правовий акт, натомість не аналізуються проблеми її легітимності, дії у соціальному середовищі;
- при аналізові проблем забезпечення верховенства конституції не повною мірою звертається увага на природу верховенства права, яке визначає сутність її матеріальних аспектів;
- не повною мірою розкрито природу принципів конституційного права через якісні характеристики конституційних цінностей та їх втілення у конституційних положеннях;

- проблеми легітимності правової державності слабко розкрито з точки зору аналізу моделей легітимізації публічної влади та переосмислення явища народного суверенітету у контексті глобалізації і інтернаціоналізації;
- забезпечення стабільності закону недостатньо розкрито щодо його динаміки, а також динамічного та конституційно-конформного тлумачення законів;
- концептуальних засад здійснення конституційної реформи відповідно до критеріїв якості, які визначаються засадами сучасного конституціоналізму.

Незважаючи на наявність досліджень окремих аспектів конституційних явищ і процесів в Україні сьогодні відсутнє комплексне дослідження природи конституції з точки зору саме доктрини конституціоналізму та з урахуванням сучасних тенденцій їх розвитку як політико-правових феноменів. Хоча формально сьогодні конституціоналізм розкривають як комплексне явище, однак проблеми реалізації та його структурні елементи розглядають переважно у доктринальній площині, що часто не відповідає природі речей, оскільки наукові висновки і положення не забезпечуються дослідженням конкретного політико-правового досвіду та тенденцій розвитку конституційних явищ і процесів. За таких умов природа конституції визначається переважно через призму співвідношення формальної і матеріальної конституції, що, як свідчить стан доктрини, має наслідки: практика правління і стан методології наукових і прикладних досліджень у сфері конституційного права не дають змогу вирішити теоретичні і практичні завдання, що є *conditio sine qua non* для запровадження в Україні реального конституційного правління.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до: Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011 – 2015 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14-10; плану науково-дослідної роботи «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи» кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Ужгородського національного університету на 2001–2010 рр. Тема дослідження пов'язана із комплексною темою «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ – ХХІ ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету та зареєстрована у державному реєстрі за № 0198U007793, одним із виконавців якої був дисертант. Тема роботи затверджена Вченою радою Ужгородського національного університету 26 березня 2009 р. та узгоджена відділенням державно-правових і міжнародно-правових наук Національній академії правових наук (лист № 495 від 20 березня 2013 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз природи конституції у контексті сучасної доктрини і практики конституціоналізму.

Для досягнення визначеної мети в дисертації поставлено та виконано такі задачі:

- проаналізовано основні сучасні теорії конституції через призму основних доктрин конституціоналізму;
- розкрито основні методологічні підходи дослідження конституції як політико-правового феномену у контексті доктрини і практики конституціоналізму;

- сформульовано синтетичну теорію конституції відповідно до сучасних досягнень вітчизняного і світового конституціоналізму;
- визначено поняття конституціоналізму як ключової категорії науки конституційного права, яке має комплексний характер;
- розкрито рівні і структурні елементи конституціоналізму, які ідентифікують тою чи іншою мірою національні правові системи;
- обґрунтовано основні критерії класифікації конституціоналізму та дано характеристику основним його видам;
- дано визначення нормативної природи конституції у взаємозв'язку із конституційним порядком;
- визначено місце і роль конституції у національній правовій системі, виходячи із її характеристики як основного закону суспільства і держави та її горизонтального ефекту;
- розкрито природу конституційних цінностей, що складають сутність конституціоналізму, їх систему, рівні і структуру;
- визначено вплив конституційних цінностей на нормативну природу конституції;
- з'ясовано взаємозв'язок між конституційними цінностями і конституційним ладом;
- розкрито механізм дії конституції у національній правовій системі та вплив на нього процесів глобалізації у праві;
- з'ясувано зміст і форми установчої влади, а також порядок її реалізації;
- визначено мікрорівень і макрорівень реалізації конституції;
- розкрито зміст, основні форми і види тлумачення конституції у діяльності парламентів та органів судового конституційного контролю;
- дано характеристику поняття і структури правового захисту конституції;
- визначено основні джерела конституційної традиції України;
- розкрито основні структурні елементи українського конституціоналізму на сучасному етапі та перспективи їх розвитку;
- визначено сутність основних моделей внесення змін до конституцій та основні напрями здійснення конституційної реформи в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у процесі забезпечення прав людини і основоположних свобод та організації публічної влади.

Предметом дослідження є теорія і практика реалізації конституції з точки зору доктрини і практики конституціоналізму.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складає комплекс загальнонаукових і спеціальних методів та засобів наукового дослідження на основі гуманістичного світогляду, в основі якого гідність людини є основоположною конституційною цінністю. Основу дослідження складає синтетична методологія, яка комплексно поєднує міждисциплінарний підхід, теоретичні і практичні аспекти чинності конституції, нормативні і сутнісні (субстантивні) елементи конституції на засадах компліментарності порівняльно-правових досліджень, герменевтичного, динамічного і формально-юридичного тлумачення конституційних положень у

залежності від соціального контексту, динаміки і статичності конституційної матерії, ідеального і реального у праві (підрозділи 1.1, 1.2).

Методологія філософії права дала змогу розкрити конституцію як політико-правовий феномен, що виражається у її нормативній природі як певного історичного типу легітимації соціального порядку (підрозділи 1.1, 1.2, 2.5, додаток Г), а також природу установчої влади, реалізації, інтерпретації та правового захисту конституції (підрозділи 4.1 – 4.5). Діалектичний метод надав можливість розкрити природу конституціоналізму (підрозділ 2.1) та проаналізувати природу конституції, які динамічно розвиваються з притаманними їм внутрішніми зв'язками та суперечностями (підрозділ 2.5). Цивілізаційний метод використовувався у дослідженні природи конституційної традиції (підрозділи 2.2, 5.1) та конституційних цінностей (підрозділи 3.1 – 3.4). Історико-правовий метод дав змогу розкрити зародження і динаміку розвитку конституціоналізму (підрозділи 2.1 – 2.4, 5.1, 5.2). За допомогою соціологічного методу розкрито динаміку розвитку й ефективність конкретних конституційних інститутів, процедур з урахуванням особливостей конкретного суспільства та національної правової системи (підрозділи 1.1, 3.3, 3.4), а також особливостей конституційної юриспруденції (підрозділи 3.3, 4.4). Порівняльно-правовий метод сприяв визначенню особливостей основних типів і різновидів конституціоналізму та природи конституції залежно від специфіки національних правових систем (підрозділи 2.2 – 2.4). Системний метод при визначенні місця і ролі конституції у національній правовій системі сприяв розкриттю її горизонтального ефекту (підрозділ 2.5). Синергетичний метод дав змогу встановити вплив політико-правових факторів на розвиток конституції через закономірності розвитку конституційних явищ і процесів та випадкові взаємозв'язки між ними (підрозділи 2.5, 4.3, 4.4, 5.3). Формально-юридичний метод сприяв розкриттю нормативної природи конституції, її місця серед джерел національного права (підрозділи 2.5, 3.3). Метод юридичної герменевтики використовувався для визначення природи дії конституції у конкретному соціальному середовищі (підрозділи 2.5, 4.1), її механізму реалізації та інтерпретації (підрозділи 4.3, 4.4). Метод правового моделювання сприяв розкриттю основних доктрин сучасного конституціоналізму (підрозділи 2.1, 2.2); реалізації установчої влади народу (підрозділ 4.2), реалізації (підрозділ 4.3), інтерпретації (підрозділ 4.4, додаток В) та правового захисту конституції (підрозділ 4.5), визначенню основних тенденцій цих процесів і формулюванню конкретних пропозицій щодо способів і засобів забезпечення механізму чинності конституції (підрозділи 2.1, 4.1, 5.3, додаток А).

У ході написання дисертаційної роботи також були використані логічні методи індукції та дедукції, синтезу, аналогії з метою визначення особливостей юридичної техніки проектів конституції (підрозділ 4.2), прийняття правових актів на розвиток і конкретизацію конституції (підрозділ 4.3), визначення особливостей догматичної (традиційної), динамічної та конформної методик тлумачення конституції (підрозділ 4.4, додаток В). Статистичний метод дав змогу здійснити аналіз та узагальнення емпіричних матеріалів у вигляді конституційних проектів

(підрозділ 5.3), актів поточного законодавства та конституційної юриспруденції з метою успішного досягнення дисертаційної мети (підрозділи 4.2, 4.3).

Нормативну базу дисертації склали конституції України і зарубіжних країн (конституції країн СНД і Балтії, країн Європейського Союзу, 6 конституцій країн Азії), установчі акти Європейського Союзу та проекти його конституційних актів, а також практика Суду Європейського Союзу, міжнародно-правові акти, які відображають явище конституціоналізації у міжнародному праві. Окрема увага приділена аналізу конституційних законопроектів, наслідком яких стало прийняття Конституції України 1996 р., змінам, внесених до Конституції України в грудні 2004 р. і лютому 2011 р., конституційні законопроекти періоду 2000 – 2013 рр., а також правових актів, які визначають правову основу діяльності Конституційної Асамблеї та її основних напрацювань щодо забезпечення конституційної реформи в Україні.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають акти Конституційного Суду України (225 рішень, 12 висновків і 12 ухвал), а також досвід діяльності органів конституційної юстиції країн переважно романо-германської правової сім'ї (зокрема, 6 рішень Федерального конституційного суду ФРН, 2 рішення Конституційного суду Чеської республіки, а також рішення Конституційного суду Словацької республіки і Конституційної ради Франції) відповідно до вимог комплементарності компаративних досліджень. Окрему увагу приділено аналізу окремих законодавчих актів (15 законів України та 13 указів Президента України), які виражають ступінь розвитку і конкретизації положень Конституції України.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, у якому на основі аналізу теорії і практики реалізації конституції у світлі сучасного конституціоналізму розроблена синтетична теорія конституції, яка органічно поєднує в собі нормативно-правові засади та певний тип соціального порядку, на основі чого сформульовані наступні висновки і пропозиції:

вперше:

- сформульовано і обґрунтовано синтетичну методологію наукових досліджень конституційних явищ і процесів, яка виражається у метаюридичному, міждисциплінарному характері, що поєднує у собі загальнонаукові і спеціальні методи наукового дослідження у залежності від предмета і цілей дослідження;

- доведено, що конституціоналізм як комплексний політико-правовий феномен містить конкретний алгоритм мінімізації розриву між фактичною і юридичною конституцією, зокрема, сприяє реформуванню національних правових систем на засадах визнання засадничих соціальних цінностей (гідності людини, свободи, рівності, справедливості, солідарності, верховенства права тощо), легітимності публічної влади, відкритого демократичного дискурсу щодо напрямків здійснення публічної влади;

- дано загальне визначення конституції як системи правових засобів забезпечення прав людини й основоположних свобод та легітимації публічної влади на основі загального блага (публічних інтересів), яка ґрунтується на усталених

цінностях, інститутах, процедурах і нормах конкретно-історичного типу суспільства;

- надано основну класифікацію видів конституціоналізму за такими критеріями: доктринальним, який визначає міру втручання держави у приватну автономію особи (ліберальний, ліберально-демократичний, соціетальний), компаративним, в основі якого лежить певна конституційна традиція, а також система джерел конституційного права і його інститутів (американський, британський, французький, германський, ісламський, латиноамериканський, далекосхідний, перехідний конституціоналізм), ступінчастим, що характеризує розподіл повноважень між рівнями публічної влади (субнаціональний, національний, супранаціональний конституціоналізм);

- дано визначення конституційних цінностей як певних універсалій, які формуються в результаті вільного демократичного дискурсу у складно організованому суспільстві щодо змісту конституційної моделі правового регулювання, системи джерел і змісту інститутів конституційного права;

- обґрунтовано, що система конституційних цінностей зумовлює внутрішню логіку і функціональну спрямованість конституційної системи, що визначається у способі закріплення конституційних принципів і норм, їх ієрархії, шляхів втілення в життя та інтерпретації;

- обґрунтовано авторську концепцію дослідження зобов'язальної природи конституції як політико-правового феномена, що визначає загальні засади національної правової системи та її структуру як правового акта, яка втілюється через механізм дії (установча влада, пряма дія конституційних положень, реалізація у законодавстві та соціальній політиці уряду, тлумачення та правовий захист);

- визначено конституційну реформу як результат консенсусу у площині суспільних інститутів, політичних партій і рухів, інститутів публічної влади, а також між цими рівнями організації суспільства, що спрямований на зміну конституційного ладу відповідно до демократичних засад реалізації установчої влади народу;

- відповідно до критеріїв демократичної легітимності реалізації установчої влади народу розкрито основні моделі (установчих зборів, традиційна, еволюційна) здійснення конституційної реформи;

удосконалено:

- визначення конституціоналізму як політико-правового феномена, що відображає не лише еволюцію поглядів, ідей, доктрин про природу конституції, а також політико-правової практики їх втілення в життя;

- погляди на рівні конституціоналізму як комплексного політико-правового феномена, який не можна зводити лише до доктрини державно-правових наук певного змісту, що проявляється через: 1) сукупність відповідних концепцій, теорій і доктрин про природу конституції; 2) політико-правову практику втілення цих ідей в життя; 3) моделі конституційного регулювання конституційних явищ і процесів;

- знання про структуру конституціоналізму, до якої входять: континуїтет, права людини і основоположні свободи та їх дієві гарантії, народний суверенітет,

верховенство права, зв'язаність публічної влади правами людини і основоположними свободами, поділ влади і гарантії місцевого самоврядування, парламентаризм і парламентський контроль, судовий контроль над правовими актами органів публічної влади, незалежність судових установ, цивільний контроль над армією, поліцією та спецслужбами;

- вчення про конституцію як певний тип легітимного правопорядку, який зумовлений правами людини і основоположними свободами, народним суверенітетом, інститутами демократії, системою легітимізації публічної влади, системою парламентаризму та судовим конституційним контролем за актами парламенту, глави держави та уряду;

- обґрунтування явища горизонтального ефекту конституції у національній правовій системі, яке виражає належне втілення конституційних цінностей, принципів і норм у приватному праві, а також у судовій практиці;

- критерії тлумачення конституції (верховенство права, єдність правової системи, цілісність, системність тощо), а також особливості традиційного, динамічного і конституційно-конформного тлумачення законів і міжнародних договорів України єдиним органом конституційної юрисдикції;

- тези про перехідний характер українського конституціоналізму, на який справляє негативний вплив радянська спадщина державного права, і на сучасному етапі свого розвитку він тяжіє до невизначеного демократичного типу у силу нестійкості владних інституцій та слабкості традиції конституційного правління;

- визначення основних джерел українського конституціоналізму на основі аналізу та систематизації доктринальних джерел та відповідної політико-правової практики, до яких належать: стійка традиція додержання правил і процедур, як основа сталого функціонування суспільно-політичних інститутів; принцип свободи, який забезпечується інституціонально та процедурно; принцип демократії, який передбачає деконцентрацію влади, гарантії самоврядування, участь народу у виробленні та контролі владних рішень (деліберативна демократія); важливість юридичного співтовариства у реалізації конституційних приписів;

дістали подальший розвиток:

- обґрунтування тези, що гідність людини становить своєрідний каркас системи конституційних цінностей в Україні та накладає негативні і позитивні обов'язки на публічну владу, що впливає із системного аналізу статті 3 Конституції України;

- положення про конституційні демократичні традиції в Україні, які втілюються у системі парламентаризму та місцевого самоврядування, що сприяє поглибленню легітимізації публічної влади;

- концепція про зворотний вплив між конституцією та міжнародним правом, правом міждержавних об'єднань і супранаціональним правом, що проявляється у поглибленні конституційного регулювання відповідних суспільних відносин та визначенні конституційного механізму делегування частини суверенних повноважень державами наднаціональним інститутам публічної влади (явище конституціоналізації міжнародного права) та поширенні міжнародно-правових

стандартів забезпечення прав людини у функціонуванні національної демократичної конституційної державності (явище інтернаціоналізації конституційного права);

- вчення про установчу владу, яка виражає суверенне право народу визначати та змінювати конституційний лад за допомогою інститутів безпосередньої і представницької демократії, зумовлене легітимністю органів влади, компетентних приймати рішення щодо перегляду або внесення змін до конституції, демократичними традиціями та правовим регулюванням відповідних процедур;

- вчення про зміст і форми реалізації конституції згідно з вимогами верховенства права, яка втілюється у прямій дії конституційних норм, законодавчій діяльності, яка має ґрунтуватися на конституційних принципах і нормах, а також соціальній політиці уряду.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації висновки і пропозиції використовуються:

- у науково-дослідницькій діяльності – для дослідження конституціоналізму як комплексного політико-правового феномена, який має різні форми прояву залежно від особливостей національної правової системи;

- у правотворчій роботі – для забезпечення легітимності процесу внесення змін до Конституції України, її конкретизації у поточному законодавстві та застосування способів і методів її тлумачення, виходячи із особливостей конкретної історичної ситуації (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження № 04-29/17-1364 від 21 грудня 2011 р. Комітету з питань правової політики Верховної Ради України);

- у правозастосуванні – для оптимізації форм і методів діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечення надання управлінських послуг населенню на засадах верховенства права (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у Конституційному Суді України від 26 грудня 2011 року за підписом судді А.А. Стрижака протягом виконання дисертантом обов'язків радника Голови Конституційного Суду у 2008 – 2010 роках);

- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з циклу публічно-правових дисциплін, у викладанні з курсів конституційного права України, конституційного судочинства, у науково-дослідній роботі студентів, зокрема, з навчальних курсів «Конституційне право України», «Порівняльне конституційне право» у Закарпатському державному університеті (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження на посаді доцента юридичного факультету Закарпатського державного університету № 75 від 2 грудня 2012 р.);

- у правозахисній та громадській діяльності – для посилення механізмів захисту прав людини в органах публічної влади; підвищення ефективності застосування засобів конституційного захисту в діяльності громадських організацій, політичних партій та їх об'єднань; поглиблення зворотних зв'язків між публічною владою та громадянським суспільством (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження № 02-35 від 02 лютого 2012 Головного управління юстиції в Закарпатській області).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним, цілісним та завершеним науковим дослідженням теорії і практики реалізації конституції у контексті доктрини конституціоналізму. Сформульовані у роботі положення і наукові висновки є результатом особистих досліджень та обґрунтувань, зроблених автором на основі критичного аналізування вісімсот тридцяти шести наукових джерел і правових актів, а також практики застосування конституцій у діяльності органів конституційної юстиції України та окремих зарубіжних країн. У колективній монографії «Конституційна держава та права людини й основоположні свободи: проблеми формування та розвитку в Україні» (Ужгород: Видавництво «Мистецька лінія», 2008, 348 с.) є керівником авторського колективу, автором розділу I, підрозділів 2.1, 2.1.1, 3.1, 3.3, 4.1, 4.2 (60% обсягу видання). У розділі «Розвиток політичної системи України» (Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики. – К.: НІСД, 2008), самостійно написано підрозділ «1.7. Європейські орієнтири розвитку конституційної системи» (5% обсягу видання). Автор також самостійно написав науково-практичний коментар до глав 7, 8 Закону України «Про Конституційний Суд України» (Закон України «Про Конституційний Суд України»: науково-практичний коментар / А.А. Стрижак, Я.В. Рибалко, М.В. Савчин; за ред. А.А. Стрижака. – К.: Ін Юре, 2009. – С. 168 – 231.). У виданні «Конституційні засади економічної системи України» опубліковано самостійно перший розділ та розділ третій у співавторстві із В.М. Кампо (40% обсягу розділу) («Конституційні засади економічної системи України монографія / В.А. Устименко, Р.А. Джабраїлов, В.М. Кампо та ін. ; за ред. В.А. Устименка ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 219 с. – С. 8 – 38, 88 – 145).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були оприлюднені та обговорювалися на міжнародних, національних і регіональних наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах: «Розширення Європейського Союзу: нові реалії і перспективи на міжнародному ринку вищої освіти і науки» (м. Ужгород (Україна) – м. Сніна (Словаччина), 24-27 листопада 2004 р.); «Політичні партії України за рік до парламентських виборів: регіональний вимір» (м. Ужгород 9–10 червня 2005 р.); «Регіональне і місцеве самоврядування в нових умовах: партійна публічна адміністрація і безпосередня демократія» (м. Львів, 2–4 березня 2006 р.); «Міське самоврядування та самоорганізація населення в м. Києві: стан, проблеми та ризики розвитку» (м. Київ, 15 березня 2006 р.); «Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України: перспективи в ХХІ ст.» (м. Біла Церква, 23–24 квітня 2006 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки: Шості осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 26–27 жовтня 2007 р.); «Розвиток демократії та демократична освіта в Україні» (Київ, 8–10 листопада 2007 р.); «Проблеми становлення і розвитку конституційної держави в Україні» (м. Хмельницький, 14–15 березня 2008 р.); «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Партеніт, Автономна Республіка Крим, 17–20 квітня 2008 р.); Freedom and Power. Empires, States and Nations in the East from the 18th to the 21st century (Warsaw, July 15–18,

2008); «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Київ, 8–11 квітня 2009 р.); «Другі конституційні читання, присвячені пам'яті академіка Ю.М. Тодики» (м. Харків, 29–30 травня 2009 р.); «Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України» (м. Київ, 27-28 травня 2010 р.); «Компаративістські читання» (м. Львів, 27-29 квітня 2011 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли відображення в 58 наукових працях, у тому числі 6 монографіях, 1 науково-практичному коментарі, 1 енциклопедичному виданні, 2 підручниках, 4 навчальних посібниках, 30 статтях у фахових наукових виданнях, 14 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації складається зі вступу, п'яти розділів, що поділяються на 19 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (836 найменувань, розміщених на 74 сторінках), п'яти додатків. Повний обсяг дисертації становить 580 сторінок, з них 428 основної частини.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, мета й задачі, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача в їх одержанні, апробація результатів дослідження, публікації, структура і обсяг дисертації.

Розділ перший «Теоретико-методологічні засади дослідження природи конституціоналізму та конституції як політико-правових феноменів», що складається з двох підрозділів, розкриває основні сучасні доктринальні підходи у сучасному конституційному праві, на основі чого обґрунтовано синтетичну теорію конституції.

У підрозділі 1.1 *«Основні теорії та концептуальні підходи щодо визначення природи конституції у контексті конституціоналізму»* шляхом аналізу підходів парадигми та наукового плюралізму автор доходить висновку, що ці підходи застосовуються у залежності від динаміки і статичності розвитку юридичної науки. У разі сталого її розвитку домінує парадигмальний підхід, при кризовому – набуває значення науковий плюралізм в якості засобу подолання кризових явищ, які в рамках існуючої парадигми складно або, навіть, неможливо розв'язати.

Проаналізовані ці основні два підходи в теорії науки своєрідно втілюються у загальнонаукових теоріях, які намагаються розкрити природу конституціоналізму та конституції як політико-правові феномени на двох рівнях: а) загальнонаукових теорій, які впливають на зміст конституційних моделей та б) суто юридичних теорій конституціоналізму та конституції, які визначають дію конституції та її юридичну природу. Проаналізовано і розкрито загальнонаукові теорії дослідження природи конституції (консервативна, ліберальна, ліберально-демократична та постмодернізм) та юридичні теорії (природно-правова, договірна, соціологічна, політологічна, позитивістська). Виходячи з такого аналізу, зроблено висновок, що конституція у

контексті доктрини конституціоналізму має метаюридичну природу, оскільки ґрунтується на соціальних цінностях конкретно-історичного типу суспільства та забезпечується належними правовими засоби як акт установчої влади народу у діяльності суб'єктів права. Визначено структуру синтетичної теорії конституції через її сутнісні характеристики, багаторівневий характер, синтез соціального і нормативного порядку, нормативності, що втілюється у системі цінностей і механізм дії.

У підрозділі 1.2 *«Методологічні засади дослідження природи конституції у контексті доктрини і практики конституціоналізму»* зроблено аналіз методологічних підходів дослідження конституційних явищ і процесів. Методологічну основу дослідження феномена конституції складає комплекс загальнонаукових і спеціальних методів та засобів наукового дослідження на основі гуманістичного світогляду, який розглядає як основоположну конституційну цінність гідність людини.

Розкрито загальнонаукові методи (системний, синергетичний, конституційних циклів, соціологічний, цивілізаційний (який ґрунтується на конституційній антропології і аксіології), постмодерний) та спеціальні юридичні методи дослідження конституційних явищ і процесів (формально-юридичний, статистичний, правового моделювання, юридичної герменевтики, порівняльно-правовий). На основі цього та з урахуванням мети і завдання роботи сформульовано синтетичний підхід у дослідженні конституційних явищ і процесів, який виражається у метаюридичному, міждисциплінарному характері, що поєднує у собі ідеальне та реальне у конституційному праві, загальнонаукові і спеціальні методи наукового дослідження у залежності від предмета і цілей дослідження.

Розділ другий «Конституціоналізм і поняття конституції», що складається з п'яти підрозділів, присвячений дослідженню сутності конституціоналізму як правового феномена, визначенню основних критеріїв типології конституціоналізму та розкриттю його основних типів, на основі чого дано визначення поняття конституції.

У підрозділі 2.1 *«Конституціоналізм як доктринальна, політико-правова та праксеологічна основа сучасної доктрини конституції»* дано визначення конституціоналізму, відмежовано його від споріднених юридичних понять (конституційна система, конституційна традиція, конституційний лад) та наведено його структурні елементи.

Конституціоналізм як соціальне явище відображає еволюцію поглядів, ідей, доктрин про природу конституції та політичної практики втілення таких ідей у життя. Сутністю конституціоналізму є обмеження сваволі публічної влади та здійснення судового контролю за актами органів публічної влади на предмет їх відповідності засадам верховенства права, а саме – неприпустимість свавільного втручання у приватну сферу індивіда, а також діяльність органів публічної влади у суворо визначених конституцією і законом межах тощо. Зроблено висновок про те, що конституціоналізм є багатовимірним політико-правовим феноменом і складною структурою.

У роботі явище конституціоналізму відмежовано від інших споріднених понять. Зокрема, зв'язок конституціоналізму з конституційним ладом полягає у тому, що він відображає джерела становлення конституційного ладу та засади його легітимності. Конституційна традиція та система характеризують особливості конституціоналізму конкретної країни: перше поняття відображає історичну динаміку, а друге – основні правові засади конституціоналізму конкретного суспільства, організованого в державу.

На основі наведеного зроблено висновок, що конституціоналізм є доктринальною, політико-правовою, аксіологічною та праксеологічною основою подолання або істотного зменшення розриву між юридичною і фактичною конституцією, оскільки конституція розглядається не лише як програмний політико-правовий акт, а як безпосередньо діюче право, яке накладає конкретні обов'язки на публічну владу, визначає її підзвітність і підконтрольність народів.

У підрозділі 2.2 *«Конституційна традиція та класифікація конституціоналізму»* визначено поняття конституційної традиції, яка є основним критерієм типологізації конституціоналізму та розкрито його основні різновиди.

Доведено, що на тип конституціоналізму суттєво впливає конституційна традиція, оскільки вона відображає тяглість конституційних явищ і процесів. На відміну від консервативного тлумачення конституційна традиція відображає те, що певний тип конституціоналізму не лише відтворює сталі принципи, норми і процедури, а також має свою динаміку і його зміст трансформується із розвитком суспільно-політичних інститутів. За критерієм конституційної традиції у роботі виділено західний, незахідний і перехідні типи конституціоналізму.

В якості критеріїв типологізації взято доктринальний – за змістом наукових вчень, а також компаративний – з урахуванням вимог компліментарності національних правових систем та за ступенем консолідації суспільства. З аналізу сучасних типів конституціоналізму видно кореляцію між особливостями правових сімей, які впливають на зміст правових доктрин, що стає основою їх структури та розвитку. Така кореляція зумовлена змістом конституційних цінностей, джерелами конституційного права, структурою суспільства, станом юридичних установ і юридичної професії тощо.

На основі аналізу доктрин і національних правових систем у роботі виділено відповідно: доктринальні типи (ліберальний, ліберально-демократичний, соціетальний, перехідні) та компаративні типи конституціоналізму (американський, британський, французький, німецький, російський, ісламський, латиноамериканський, далекосхідний, перехідний). Між доктринальними та компаративними типами конституціоналізму існує тісна кореляція. Загалом загальносвітовий тренд еволюції конституціоналізму як політико-правового феномена полягає у посиленні ролі ліберально-демократичного його типу, оскільки в сучасних умовах він містить найефективніші механізми інтеграції (консолідації) суспільства та забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, а також дає змогу зберегти різноманітність та оригінальну природу національних конституційних систем. Водночас посилюється вплив доктрини соціетального

конституціоналізму (*societal constitutionalism*), елементами якого є забезпечення права індивіда на розвиток, реалізації соціальних і культурних прав, права на охорону довкілля, забезпечення відповідальності теперішнього покоління перед прийдешніми в силу обмеженості природних ресурсів, оскільки сьогодні гостро стоїть питання про симбіоз людської цивілізації із довкіллям.

У роботі проведено класифікацію конституціоналізму за ступенями (субнаціональний, національний і супранаціональний), яка ґрунтується на організації влади за вертикальним принципом, тобто розподілом владних повноважень між рівнями публічної влади та участі народу в управлінні суспільними справами. Так, субнаціональний конституціоналізм виступає у формі місцевого самоврядування, адміністративно-територіальної автономії та суб'єктів федерації. Національний конституціоналізм тісно пов'язаний із концепцією держави-нації. Супранаціональний конституціоналізм проявляється у формуванні наднаціональних об'єднань, яким національні держави делегують частину своїх суверенних повноважень. Сьогодні проявом останнього є європейський конституціоналізм, оскільки він виражає тенденцію до поглиблення інтеграції європейських країн та забезпечує легітимацію правопорядку нового типу, а також відображає нові тенденції конституціоналізації відносин на міждержавному рівні.

У підрозділі 2.3 «Західні (класичні) типи конституціоналізму» проаналізовано американський, британський, французький, німецький конституціоналізм та особливості конституціоналізму країн Центральної та Східної Європи.

Американський конституціоналізм ґрунтується на поєднанні республіканської традиції та загального права (*common law*). Структуру американського конституціоналізму складають кодифікована (т.зв. «писана») конституція, *habeas corpus*, президенціалізм, судовий конституційний контроль, цивільний контроль над силовими структурами. Конституційне правління в США засновано на тяглоті правової традиції, оскільки законодавче творення права (*higher lawmaking*), засноване на конституції, а з іншого боку існує традиційне для англо-американської системи судове творення права (*judgment*). На противагу американському конституціоналізму британський його аналог відображає ідею суверенітету парламенту при визнанні автономної правотворчої ролі судової влади. Конкуренція ідей «конституціоналізм *versus* парламентаризм» є специфічним феноменом в англо-американській конституційній традиції, який відрізняє ці два її напрями. Структура британського конституціоналізму доповнюється системою конвенційних норм, які склалися у політичній практиці у відносинах між парламентом та урядом. Принцип суверенітету парламенту не поширюється на сферу *common law*. Доктрина судового прецеденту зводиться до того, що «кожний суд зобов'язаний слідувати рішенням більш високого за положенням суду, а апеляційні суди (крім Палати лордів) зв'язані своїми попередніми рішеннями». Однак доктрина судового прецеденту змінюється в зв'язку із входженням Великої Британії до складу ЄС та із зростанням ролі статутного права парламенту.

Сучасний французький конституціоналізм базується на сильній президентській владі, раціоналізованому парламентаризмі та обмеженій ролі

конституційної юстиції. Конституція V Республіки 1958 р. є частково кодифікованою, структура якої виражає тяглість цілого комплексу конституційних процесів з часів Французької революції. Спадщина французького конституціоналізму впливає на функціонування інститутів державної влади та інших елементів політичної системи суспільства. Сьогодні Конституція V Республіки у матеріальному значенні існує у вигляді доктрини «конституційного блоку», відповідно до якого основні права і свободи індивіда є невідчужуваними і вони складають невід'ємну частину Конституції V Республіки. За своєю структурою «конституційний блок» складають Декларація прав людини і громадянина (1789), Преамбула Конституції IV Республіки (1946), Конституція V Республіки (1958), Хартія про охорону довкілля (2004) як складова Преамбули Конституції V Республіки та основоположні принципи права, які «виводить» Конституційна рада у результаті розгляду конституційних спорів.

Німецький конституціоналізм заснований на тому, що реальна конституція не зводиться лише до тексту Основного закону ФРН 1949 р. Конституція базується на ієрархії цінностей, серед яких на найвищому ступені знаходяться положення, які характеризують як принцип «вірності федерації», а також партійної держави та «войовничої» (здатної до захисту) демократії. На другому ступені знаходиться положення писаної конституції, а на третьому – надпозитивні принципи – наприклад, правосуддя, гідність, моральний закон тощо. Така структура ступенів конституційних цінностей зумовлює специфічну роль конституційної юстиції. На відміну від американської практики поєднання конституційного тексту із мінливою політичною практикою, німецька конституційна юриспруденція заснована на «більш акцентованому значенню формального тексту для вчинення впливу на політичну практику». На цій основі Федеральний конституційний суд забезпечує єдність конституції та державний суверенітет. Такі положення лежать в основі конституційного ладу, про що неодноразово Федеральний конституційний суд вказував у своїх рішеннях. У дусі поєднання природно-правового та позитивістського підходів прийнято вважати, що Основний закон гарантує всі основні права, оскільки принцип соціальної держави (*welfare state*) гарантує права й третього покоління – права на розвиток особистості.

На розвиток конституційних систем країн регіону Центральної та Східної Європи мала значний вплив тоталітарна «радянська» правова спадщина. Вплив цієї спадщини на постсоціалістичні країни власне «соціалістичного табору» сьогодні є мало відчутним в зв'язку із входженням більшості цих країн у склад Європейського Союзу. Проте ще й досі він викликає певний культурний шок як на інтелектуальному, так й інституційному рівні, що виражається у неприйнятності авторитарних та тоталітарних практик правління. На трансформацію країн Центральної та Східної Європи значною мірою вплинули процеси європейської та євроатлантичної інтеграції. З урахуванням особливостей правової традиції, структури суспільства, практики урядування та правової інфраструктури виділено чотири напрями розвитку конституціоналізму країн Центральної та Східної Європи: 1) ліберально-демократичного переходу (Польща, Словаччина, Словенія, Чехія);

2) етнодержавного демократичного переходу (балканські країни); 3) демократичного переходу з поновленням власної державності (країни Балтії); 4) демократичного переходу із елементами авторитаризму (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія, Угорщина, Україна).

У підрозділі 2.4. *«Перехідні та неklasичні типи конституціоналізму. Проблеми конституційного транзиту у незахідних правових системах»* аналізуються основні закономірності переходу тоталітарних і авторитарних держав до системи конституціоналізму. У межах дисертаційного дослідження розкрито ступінь конституційного переходу державних систем пострадянських країн на прикладі Російської Федерації та мусульманських країн на прикладі Афганістану, Ірану та Пакистану.

У Російській Федерації сьогодні продовжується формування власної конституційної системи та забезпечення її самобутності в умовах переходу російської державності з імперської до національної. Із здобуттям незалежності Російською Федерацією та на хвилі лібералізації суспільства виникла дискусія про параметри нового конституційного порядку. Водночас проведення конституційної реформи ускладнювалося слабкістю структур громадянського суспільства, що зумовило розробку і прийняття Конституції РФ «зверху», а не через досягнення консенсусу між провідними політичними силами суспільства. Прийнята у 1993 р. Конституція формально закріпила в Росії засади федералізму, правової, соціальної державності. Однак в зв'язку із відсутністю належного рівня правової культури, розвитку інститутів громадянського суспільства, всередині 1990-х років в Росії почав спостерігатися розрив між конституційними положеннями та практикою правозастосування. Криза конституціоналізму як певної парадигми розвитку правової системи в Росії спричинила повернення до авторитарної традиції. Суспільний запит на концепцію «суверенної демократії» в умовах сучасної Росії можна пояснити традиційною орієнтацією суспільства на усталений месіанізм російської держави у геополітичному контексті, переважання колективістських інтересів над індивідуальними (концепція народності), традицій формалізації юриспруденції тощо.

Із групи країн релігійно-традиційних правопорядків, зважаючи на межі дисертаційного дослідження, проаналізовано особливості становлення ісламського конституціоналізму в Афганістані, Ірані, Пакистані та деяких інших країн ісламської традиції права. Зроблено висновок, що будучи продуктом розвитку християнсько-іудейської цивілізації, структурні елементи конституціоналізму поступово імплементуються у релігійно-традиційні правопорядки. Водночас реальне становлення конституціоналізму призводить до секуляризації права, що сьогодні принаймні у багатьох мусульманських країнах проявляється у паралельному існуванні світських (загальних) та шаріатських судів, а в країнах із значною роллю звичаєвого права – його імплементації шляхом ухвалення судових рішень на підставі відповідних звичаєвих норм. Такий мультикультуралізм, який виражається у зближенні структурних елементів конституціоналізму та традиційно-релігійних соціальних систем, дає підстави зробити висновок про формування тенденцій до

глобалізації та конституціоналізації права на рівні міжцивілізаційного діалогу. З таких міркувань потребує подальшого детального аналізу проблема конституційної глобалізації, оскільки буде методологічно вразливим розглядати її лише через призму вестернізації релігійно-традиційних соціальних систем. Також зроблено аналіз останніх тенденцій розвитку ісламського конституціоналізму у контексті подій «Арабської весни».

У підрозділі 2.5 «Синтетична природа конституції та її горизонтальний ефект у національній правовій системі» розкрито зобов'язальну природу конституції у національній правовій системі, її особливості як нормативно-правового акта з точки зору національного права та явище «горизонтального ефекту» конституції у національній правовій системі.

Зроблено висновок, що конституція як правовий феномен є результатом легітимізації соціального устрою, в якому гарантується узгодження різноманітних волей індивідів, соціальних груп, інституцій та інших суб'єктів впливу на процес здійснення влади. Наголошується, що конституція є нормативною основою правопорядку, заснованого як певний тип політичної організації суспільства та інтеграції його інститутів з метою досягнення суспільного блага. З інституційної точки зору конституція втілюється у забезпеченні консолідації демократії, представництва народу шляхом проведення вільних і періодичних виборів, режимі парламентаризму та судовому конституційному контролю. У нормативному розумінні конституція містить як норми, що містять конкретні приписи, так і норми, що визначають загальні правові засади легітимного втручання публічної влади у приватне життя. Конституція у нормативному сенсі поширюється як на сферу публічного, так і приватного права. За своїм змістом конституція виражає: а) суспільний консенсус щодо соціальних цінностей, які забезпечуються правовим захистом; б) способи здійснення демократичних процедур та контролю народу над публічною владою; в) легітимацію публічної влади; г) межі втручання публічної влади у приватну автономію особи; д) правовий механізм міжнародного співробітництва держави. Дається авторське визначення конституції як акту установчої влади народу, яка втілюється через систему правових засобів (установчий характер, найвища юридична сила, верховенство і пряма дія основного закону) забезпечення прав людини й основоположних свобод та легітимізації публічної влади на основі загального блага, яка ґрунтується на усталених цінностях, інститутах, процедурах і нормах конкретно-історичного типу суспільства.

Виходячи з аналізу досвіду конституціоналізму в Україні та європейських країн, класичної доктрини конституціоналізму та природи конституції, зроблено висновок, що конституція рівною мірою впливає на розвиток як публічного, так і приватного права. Це пов'язано із самою законодавчою практикою та конституційною юриспруденцією, яка є результатом перевірки якості законодавства на предмет ступеня втілення положень конституції, її конкретизації і деталізації у вигляді концепції «горизонтального ефекту» конституції.

Зокрема, конституція виражає легітимність державного втручання у приватну автономію, визначаючи його межі. Тому конституція визначає сукупність

загально визнаних суспільних цінностей і принципів національної правової системи та правил діяльності конституційних органів влади, заснованих на повазі гідності людини та верховенстві права. Також конкретизуються положення щодо ступеня інтенсивності (щільності) конституційного регулювання та його впливу на приватне право у світлі концепції «горизонтального ефекту». Згідно з цією концепцією конституція встановлює конкретні вимоги щодо якості законодавства та адміністративної практики, що забезпечується через судовий конституційний контроль, насамперед за допомогою інституту конституційної скарги. На відміну від усталеної в європейських країнах доктрини «горизонтального ефекту» конституції (Іспанія, Італія, Німеччина, Угорщина, Чехія та деякі інші), на основі емпіричного досвіду, стану конституційної доктрини і юриспруденції в Україні, автор дослідження робить висновок, що вона має поширення не лише на приватне, а також і на право соціального забезпечення. Це пов'язано із тенденцією розширення конституційного захисту соціальних прав. На прикладі економічної системи суспільства розкрито багатоаспектність механізму реалізації конституції.

Розділ 3 «Конституціоналізм і конституційні цінності», що складається з чотирьох підрозділів, розкриває природу та систему конституційних цінностей та їх особливості в Україні у контексті явища конституціоналізму.

Підрозділ 3.1 «Структура конституціоналізму та конституційні цінності» присвячений висвітленню природи конституційних цінностей, які обумовлені структурою конституціоналізму і мають надпозитивний характер, впливають на зміст конституційних принципів і норм та зумовлюють логіку механізму дії конституції. Зроблено висновок, що конституційні цінності є результатом суспільного консенсусу, який склався з приводу конституційного захисту певних матеріальних і духовних благ. На основі аналізу конституційної доктрини, конституцій України та зарубіжних країн (країн Європейського союзу, СНД, Балтії та 6 країн Азії), актів конституційної юриспруденції (51 рішення, 2 висновків і 3 ухвал Конституційного Суду України, 4 рішень Федерального конституційного суду ФРН, 2 рішень Конституційного суду Чеської республіки та рішень Конституційної ради Франції та Верховного суду Канади) виявлено корелятивні зв'язки між конституційними цінностями, які мають універсальний характер: між приватними, колективними і публічними інтересами; рівністю і справедливістю, захистом індивідуальних (лібералізм) і колективних прав (комунітаризм, солідаризм); толерантністю і субсидіарністю. Кореляція між конституційними цінностями визначає засади конституційної моделі конкретної країни та ефективність законодавства і практики його застосування.

У підрозділі 3.2 «Система конституційних цінностей» на основі компаративного аналізу розкрито універсальні соціальні цінності, забезпечені конституційним захистом (гідність, свобода, рівність, справедливість, солідарність, толерантність, верховенство права). З'ясовано, що виходячи із змісту універсальних (загальних) конституційних цінностей, вони знаходять своє конституційне закріплення з урахуванням особливостей національної правової системи. Таке їх закріплення в основному законі переважно залежить від особливостей

конституційної моделі (ліберальної, ліберально-демократичної, соціальної, етатистської), що проявляється і в особливостях засобів їх правового захисту. Ці елементи істотно наповнюють зміст конституційних принципів і норм, які підлягають конкретизації парламентом у поточному законодавстві та інтерпретації органами конституційної юстиції.

Гідність людини як конституційна цінність ґрунтується на християнській етиці, категоричному імперативі І. Канта, модерному трактуванні людської свободи й у широкому розумінні конкретизується в особистих, політичних, соціальних, економічних і культурних правах людини. Гідність людини у вузькому розумінні передбачає гарантії суб'єктивного права особи вимагати від держави належним чином захистити її від катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання. Розкривається кореляція між свободою та легітимністю втручання держави у приватну автономію особи, рівністю і справедливістю; толерантністю і субсидіарністю, ступенем прояву змісту верховенства права у доктрині та конституційній юриспруденції. Визначено складові рівності, яка заснована на диференціації правового регулювання, а також позитивній і негативній дискримінації. Проаналізовано солідарність з точки зору християнської етики та концепції громадянського суспільства, їх відображення у законодавстві та актах конституційної юриспруденції. Аргументовано, що зміст верховенства права у доктрині та конституційній юриспруденції проявляється через засади справедливості (процедурної і матеріальної), правову визначеність, правомірність очікувань, конституційність, законність і недопустимість сваволі.

Підрозділ 3.3 «Конституційні цінності та нормативна природа конституції» присвячено аналізу атрибутивних конституційних цінностей – системі джерел конституційного права. У роботі зроблено акцент на тому, що джерела конституційного права базуються на їх юридичній силі, яка зумовлена чинністю положень конституції та похідних від неї правоположень, які гарантуються правовими засобами. Тому основним джерелом конституційного права є письмовий документ, правовий акт. Не завжди принципи конституційного права закріплені у правових актах. Сам зміст правових актів, насамперед законів, залежить також від досягнень доктрини і дуже часто їх зміст зумовлений її рівнем. Зроблено висновок, що джерела конституційного права характеризуються такими ознаками: правові засоби вираження конституційних норм; юридична сила; соціальна значущість; ефективність правового закріплення, на що впливає конституційна традиція.

Конституція як конституційна цінність виражає: легітимність як основу узгодження інтересів між суспільними і політичними силами, групами інтересів; має горизонтальний ефект і виступає основою національного правопорядку; вона виступає основою конституційної юриспруденції та поточного законодавства. Конституційна юриспруденція забезпечує конкретизацію і деталізацію конституції, виражаючи інтерпретацію її приписів відповідно до вимог верховенства права через акти органів конституційної юстиції. Тому законодавство зв'язане приписами конституції та актами конституційної юриспруденції, що впливає із природи самої конституції як установчого акту, її горизонтального ефекту та природи судового

конституційного контролю. У цьому контексті закон розглядається як правовий акт, який має відповідати певним критеріям якості правового регулювання згідно з приписами конституції (критеріям якості згідно верховенства права), а саме: 1) інтенсивності (щільності) регулювання; 2) організаційній і процедурній забезпеченості; 3) фінансово-ресурсній забезпеченості; 4) містити правила абстрактного характеру, порушення засад яких має наслідком інфляцію законодавства та розмивання сутності правової норми і у кінцевому результаті призводить до конституційної ентропії, тобто хаосу; 5) чіткості та однозначності, правовій визначеності, забезпечення високих вимог правового стилю і правової лінгвістики.

Підрозділ 3.4. «Конституційні цінності та конституційний лад» присвячений аналізу інститутів забезпечення конституційних цінностей (демократії, легітимності публічної влади, конституційній державності, народному суверенітету). Поєднання таких інститутів конституції визначає основні інструменти забезпечення конституційних цінностей шляхом демократичних процедур формування і контролю над владою, визначення і вирішення завдань публічного значення, забезпечення легітимності публічної влади через мережу зворотних зв'язків між урядом та народом на засадах верховенства права та компетентності управління публічними справами, оптимальних моделей реалізації народного суверенітету.

Демократія розглядається як механізм забезпечення балансу інтересів у структурованому суспільстві, що пов'язано із спонтанністю більшості соціально-політичних процесів. Зміст демократії не можна трактувати абстрактно, його необхідно пов'язувати із конкретним станом суспільства, притаманними йому структурою та взаємозв'язками, конкретною історичною обстановкою. Питання легітимності публічної влади автор розкриває, виходячи з таких критеріїв: а) співвідношення континуїтету і дисконтинуїтету; б) взаємного визнання прав і обов'язків та соціального дискурсу щодо засобів їх забезпечення; в) способів виявлення і забезпечення балансу інтересів у соціальних патернах; г) забезпечення балансу у механізмі розподілу владних повноважень по горизонталі і вертикалі; г) конституційних засобів впровадження компетентних владних рішень. Наголошується, що конституція сама по собі є нейтральним інструментом досягнення суспільного консенсусу та легітимізації влади, конституція й акти законодавства забезпечують суспільний інтерес (унітарний консенсус), егалітарна модель передбачає збалансування приватних, колективних і державних інтересів за допомогою оціночних понять (громадський порядок, публічний порядок, національна безпека, моральність тощо), які наповнюються змістом у законодавстві та є предметом розгляду конституційної юстиції та судів загальної юрисдикції.

Через аналіз принципів поділу влади, субсидіарності та прямої дії конституції розкривається зміст конституційної держави, яка інтегрує в собі зміст правової, демократичної та соціальної держави. Така організація публічної влади визначає механізм пошуку консенсусу щодо стратегій та тактичних заходів щодо забезпечення прав людини шляхом правової політики (законодавства) та соціальної

політики (управління). За таких умов у рамках рефлексивної демократії конституційні суди покликані забезпечити баланс приватних і колективних інтересів у руслі поваги гідності людини та права на розвиток. Головним у конституційній державі є забезпечення балансу між парламентаризмом та судовим конституційним контролем, оскільки існує подвійна небезпека: сповзання до диктату парламентської більшості або здійснення судового правління (судового активізму) у випадку неефективності парламентаризму.

Державний суверенітет розкривається у співвідношенні із народним, правами людини, взаємовигідним міжнародним співробітництвом, супранаціональними інститутами та глобалізацією. Це дозволило зробити висновок про те, що у конституційній державі її суверенітет не можна абсолютизувати, бо це буде легітимацією авторитарної традиції, що суперечить засадам конституціоналізму. Саме на цих засадах автором робиться висновок, про перспективність подальших досліджень проблем народного суверенітету в умовах глобалізації та фрагментації системи публічної влади.

Розділ 4 «Конституціоналізм і дія конституції», який складається з чотирьох підрозділів, розкриває особливості механізму дії конституції у контексті її верховенства у національній правовій системі та вираження легітимності суспільного порядку.

Підрозділ 4.1 «Поняття механізму дії конституції у контексті доктрини конституціоналізму» визначає механізм дії основного закону у взаємозв'язку конституції з наступністю конституційних явищ і процесів, соціальним середовищем, міжнародним правопорядком. Механізм дії конституції складають сукупність правових засобів по утвердженню конституційного порядку, конкретизації і деталізації конституційних положень у поточному законодавстві, їх інтерпретації при здійсненні правосуддя, а також правовому захистові. Отже, механізм дії конституції виражається в установчій владі, реалізації, тлумаченні та правовому захисті конституції. Механізм дії конституції є результатом суспільних дебатів між прихильниками еволюційної та консервативної моделі її розвитку. Зобов'язальна сила конституційних положень, як правових норм найвищого порядку зумовлена їх абстрактним характером та застосування юрисдикційними установами у разі необхідності конкретизації їх змісту. Зв'язок між конституцією та соціальною реальністю полягає в тому, що у конституції визнаються та забезпечуються правовим захистом певні соціальні цінності. Зв'язок конституції із міжнародним правом полягає у конституціоналізації останнього в силу конституційних положень щодо порядку делегування частини суверенних повноважень держави наддержавним інститутам, а також інтернаціоналізації конституції, в якій визначається дія норм і загальновизнаних принципів міжнародного права.

Підрозділ 4.2 «Установча влада (конституанта)» розкриває поняття, протонормативний характер, зміст, структурні елементи, способи реалізації конституанти та вимоги до установчих процедур.

Поняття установчої влади розкривається як правовий порядок реалізації суверенної влади народу визначати та змінювати конституційний лад шляхом

поєднання засобів безпосередньої та представницької демократії. Вона класифікується за формально-процедурним критерієм на первинну та інституційну (вторинну); за сутнісним – суверенну та організаційно-правову; за змістом – установчу владу народу та інституційно-процедурну. Установча влада передбачає певну модель пошуку консенсусу у суспільстві щодо унормування правового порядку у вигляді цілісного документа, який би визначав засади обмеження сваволі публічної влади та встановлював гарантії прав людини. Процедури щодо визначення змісту юридичних конструкцій цього документа переміщуються у площину співвідношення інститутів безпосередньої і представницької демократії, до якої пред'являються вимоги легітимності, наявності демократичних традицій діяльності політичних інститутів, процедурного забезпечення прийняття конституції.

Установча влада характеризується такими ознаками: а) легітимність конституанти на основі вільних і демократичних виборів; б) легітимність конституанти, наділеної повноваженнями приймати/ревізувати/вносити зміни до конституції; в) законодавче регулювання установчої процедури; г) зв'язаність конституанти соціальними цінностями, які не можуть бути предметом її ревізії; г) установча легітимність конституанти, заснованої на зворотних зв'язках між населенням та процедурами ухвалення рішень (наприклад, елементи нідерландської моделі, яка передбачає розпуск парламенту, що ініціював зміни; залучення мережі *think tanks*; круглі столи між політичними силами тощо).

Підрозділ 4.3 «Рівні реалізації конституції» присвячено аналізу дії конституції на мікрорівні та макрорівні. Мікрорівень реалізації конституції складає використання, виконання, додержання і застосування конституційних норм, що традиційно розглядається у вітчизняній доктрині власне як реалізація конституції.

Макрорівень реалізації конституції розкрито через пряму дію її норм, реалізацію через законодавство, соціальну політику уряду (управління), а також розкривається особливість природи компенсації повноважень органів влади. На підставі аналізу 15 законів України, 224 рішень Конституційного Суду України, 3 постанов Пленуму Верховного Суду України, законодавства і рішень конституційних судів окремих зарубіжних країн зроблено висновок, що реалізація конституції залежить від прямої дії конституційних норм, стану поточного законодавства та механізму соціального захисту. Тому основними формами реалізації конституції є здійснення прав і свобод людини, ефективна законодавча політика парламенту та соціальна політика уряду. Пряма дія конституційних норм має важливе значення для реалізації прав людини і основоположних свобод, які забезпечуються конституційним захистом, оскільки принаймні суди зобов'язані їх застосувати як безпосередньо чинне право, не зважаючи на недоліки законодавчого регулювання (прогалини, колізії тощо). Доведено, що належне втілення конституції у поточному законодавстві можливе при умові його стабільності. Тобто стабільність законодавства є складовим елементом принципу верховенства права, з якого випливає обов'язок держави забезпечувати чинність закону шляхом встановлення чітких, очевидних правил (правова визначеність), які запрограмовані на майбутнє і не будуть змінюватися свавільно (правомірність очікувань). Конституція доручає

законодавцю визначати модель правового регулювання, тому закон має забезпечувати необхідну гнучкість регулювання, яке б дозволило проводити урядові ефективну соціальну політику. У випадку виявлення факту законодавчого упущення (недогляду), конституційний суд у своєму рішенні зобов'язаний вказувати парламентові на правові форми та засоби його усунення або корегування.

У підрозділі 4.4 «Тлумачення (інтерпретація) конституції» розкрито поняття та основні форми тлумачення конституції, а також співвідношення між традиційним (догматичним) та динамічним і конформним тлумачення конституції у контексті поділу влади. Оскільки правовій системі України притаманні риси романо-германської правової сім'ї, конституція тлумачиться виходячи із її верховенства. За таких умов парламент тлумачить Конституцію України шляхом прийняття законів, обираючи за результатами суспільно-політичних дебатів певну модель правового регулювання (ліберальну, ліберально-демократичну, соціальну тощо) і в такий спосіб забезпечує її тлумачення. Це підтверджується виробленою у конституційній юриспруденції доктриною «політичного питання» (24 рішень та 12 ухвал Конституційного Суду України, 5 рішень Федерального конституційного суду ФРН, а також рішень Верховного суду США, конституційних судів Словацької республіки і Чеської республіки), за якою, по суті, парламент володіє свободою розсуду (але не має керуватися міркуваннями доцільності) законодавчого регулювання у конституційних рамках. Конкретизація конституційних норм парламентом має відповідати принципам верховенства права, зокрема, справедливості, рівності, відповідати конституційним гарантіям недопущення обмеження існуючого обсягу та змісту основних прав і свобод.

Форма та зміст інтерпретаційної діяльності конституційних судів як одного із етапів застосування конституційних норм та провідної форми діяльності органів конституційної юстиції впливає на юридичну природу рішень цього органу, на загальні напрями його діяльності. Зокрема, тлумачення Конституції України Конституційним Судом є іманентною характеристикою його діяльності. Конституційні суди при інтерпретації конституції мають додержуватися принаймні таких засад: зв'язаність правом і конституцією; забезпечення єдності конституційного праворозуміння; правова визначеність; рівність; справедливість; пропорційність; поєднувати традиційне і динамічне тлумачення. За таких вимог конституція тлумачиться як своєрідний «відкритий текст», оскільки вона містить невичерпний перелік прав і свобод людини. Їх звужувальне тлумачення є антиконституційним, що зумовлює визнання неправомірним наявність прогалин і колізій у поточному законодавстві. Тому пропонується реагувати Конституційному Суду України на ці недоліки шляхом накладання відповідних обов'язків на законодавця. На підставі аналізу 12 рішень і 7 ухвал Конституційного Суду України та 6 рішень конституційних судів ФРН і Чеської республіки розкрито зміст і наведено аргументи на користь конституційно-конформного та міжнародно-конформного тлумачення законів, що дає змогу забезпечити цілісність національної правової системи у тому випадку, коли закон або міжнародно-правовий акт викликає неоднозначне тлумачення і органи конституційної юстиції не визнають їх

неконституційними, застосовуючи положення цих правових актів лише у тій частині, у якій вони відповідають конституції.

У підрозділі 4.5 «Правовий захист конституції» розглянуто забезпечення верховенства конституції як необхідної умови належного функціонування конституційної державності. Правовий захист конституції залежить від моделі конституціоналізму, яка панує у конкретно історичному типі суспільства, а значить – і від соціальної цінності конституції.

Система правового захисту конституції відображає конкретну історичну реальність, структуру суспільства і ефективність процедур правового захисту, які забезпечують непорушність конституційних цінностей і норм. Загалом правовий захист конституції імпліцитно закладений у конституційних цінностях і нормах через їх самодостатній характер. Правовий захист конституції – це система правових засобів забезпечення непорушності правових цінностей і принципів, які складають сутність легітимності втручання публічної влади у сферу приватної автономії приватної особи з метою забезпечення суспільного блага.

До системи правового захисту конституції дисертант відносить: а) право народу на опір недемократичному правлінню (право на самозахист); б) процедуру внесення змін до конституції; в) арбітражні прерогативи глави держави; г) визнання діяльності політичних партій неконституційною та їх розпуск; ґ) парламентський контроль; д) перевірка конституційності виборів та референдуму; е) встановлення факту зловживання конституційними правами та їх позбавлення; є) діяльність конституційної юстиції; ж) конституційну відповідальність; з) надзвичайні засоби (інститути надзвичайного, воєнного стану, пряме президентське правління, федеральне втручання тощо). Специфіка системи правового захисту конституції полягає в тому, що її ядром є організація та діяльність конституційної юстиції, оскільки будь-яка дія чи правовий акт учасника конституційних правовідносин може стати предметом її розгляду.

Розділ 5 «Конституційна традиція та сучасні тенденції і перспективи розвитку конституціоналізму в Україні» складається з трьох підрозділів, в яких досліджуються структура конституційної традиції та джерела конституціоналізму в Україні, основні етапи становлення і розвитку, сучасний стан і перспективи розвитку українського конституціоналізму.

У підрозділі 5.1 «Вихідні засади конституційної традиції та структурні елементи конституціоналізму в Україні» на основі компаративного аналізу визначаються основні засади конституційної традиції і структурні елементи конституціоналізму в Україні.

Зроблено висновок, що в Україні конституційна традиція зародилася шляхом опертя на «закон руський» та звичаєве право, а також шляхом рецепції окремих елементів римського права через візантійську традицію права, насамперед у договірній практиці київських князів із Візантією. Виходячи з цього аналізу доведено, що джерелами конституційної традиції України є: 1) уявлення про природу суспільного порядку, що виражається у певних звичаях і які мають вплив на характер позитивного права; 2) концепція забезпечення індивідуальної свободи;

3) погляди на природу публічної влади, які лягли в основу козацького звичаєвого права та перших конституційних актів, ідей самоврядування, які пізніше були трансформовані у вигляді рецепції магдебурзького права; 4) інтелектуальна традиція, що має декілька хвиль свого піднесення. Радянський період розглядається дисертантом як такий, що не має нічого спільного із конституціоналізмом і виражає розрив (дисконтинуїтет) із конституційною традицією України.

Сучасний конституціоналізм в Україні має перехідний характер, оскільки ще не подолано його внутрішні суперечності. До таких суперечностей доцільно віднести: 1) обґрунтування цілісної системи конституційного захисту як ліберальних, так і соціальних прав; 2) становлення реальної демократичної конституційної державності, зв'язаної конституцією і правами людини; 3) становлення дієвого місцевого самоврядування та регіонального (проміжного) рівня публічної влади на тлі значної концентрації фінансово-матеріальних ресурсів у центрі; 4) забезпечення державного суверенітету на тлі світової тенденції до делегування суверенних повноважень держави супранаціональним інститутам влади; 5) проблема самоідентифікації українського конституціоналізму, що пов'язано із процесом формування системи конституційних цінностей України.

Підрозділ 5.2 «Конституційна традиція та основні етапи становлення і розвитку конституціоналізму в Україні» присвячений аналізу елементів вітчизняної конституційної традиції через призму етапів становлення та розвитку конституціоналізму в Україні. На основі компаративного аналізу зародження елементів конституціоналізму у країнах Середньовічної Європи зроблено висновок, що у період Київської Русі були вироблені подібні механізми обмеження форм прояву сваволі влади, зокрема виникали інститути, які лягли в основу ленного права, а потім – засад дорадчості/парламентаризму (до прикладу, князівські снєми-з'їзди), місцевого самоврядування, гарантій особистої свободи та ліберальної системи санкцій як протоформи сучасних моделей публічної влади та засад верховенства права.

Перша хвиля українського конституціоналізму пов'язана із національно-визвольною війною під проводом Б. Хмельницького та укладанням Гетьманщиною договору з Московським царством. На основі аналізу цього договору зроблено висновок, що він має характер договору сюзеренітету-васалітету, за яким встановлювався протекторат з боку Московського царства над Гетьманщиною. Однак він не відповідав усім засадам ленного права, яке склалося на той час, оскільки встановлював відмінний механізм набрання чинності: московський цар не присягав на дотримання договору, обрання наступного гетьмана необхідно було затверджувати рішенням царя із переукладанням ленного договору. На основі цього робиться висновок, що ленний договір між Гетьманщиною і Московським царством був анахронізмом на той час і, як засвідчила подальша практика, містив механізми від згортання автономних прав Гетьманщини до їх повної ліквідації імперською владою наприкінці XVIII ст. Таким чином у XVIII ст. відбувся державний та територіальний дисконтинуїтет, правовий дисконтинуїтет припадає на 1840-і роки в зв'язку із набранням чинності імперського законодавства на українських землях.

Наслідком першої хвилі українського конституціоналізму є чітка артикуляція легітимності української державності. Пакти і конституції законів та вольностей Війська Запорозького 1710 р. відображають реальний стан конституціоналізму у Гетьманщині, а Права за якими судиться малоросійський народ 1743 р. – механізми правового захисту прав і свобод людини (елементи *habeas corpus*).

Друга хвиля українського конституціоналізму пов'язана із зародженням романтичної доктрини вітчизняного конституціоналізму, яка втілилася у діяльності товариства ім. Св. Кирила і Мефодія. Низка конституційних проектів (Г. Андрузького, М. Драгоманова, М. Костомарова) пропонували забезпечити конституціоналізацію засад організації публічної влади, зокрема згортання режиму самодержавства, розширення самоврядних прав регіонів (поряд із проектами федералізації). Водночас академічні кола, які на той час були під значним впливом переважно германських шкіл, зокрема історичної школи права та юридичного позитивізму, не виробили оригінальних напрямів доктрини конституціоналізму; їх власне не можна назвати такими, оскільки вони мали переважно етатистський характер (частково П. Лодій, М. Ковалевський, М. Лазаревський, М. Палієнко). Можна виділити на цьому тлі лише праці Б. Кістяківського, який аналізував перехідні теоретичні моделі державності між правовою та соціалістичною державами, а також природи поліцейської держави. Національно-визвольні змагання періоду 1917-1922 років характеризуються як спорадичні і хаотичні спроби впровадження конституційного правління без уявлення щодо чітких моделей конституціоналізму, придатних для тогочасної правової дійсності, що стало основною причиною другого конституційного розриву (дисконтинуїтету).

Запровадження радянської моделі державності ознаменувало розрив із вітчизняною конституційною традицією (дисконтинуїтет). Радянські конституції не мали нічого спільного із конституційною доктриною і практикою, оскільки вони легітимували тоталітарний режим правління. Згідно із радянською моделлю обґрунтовувалася ідея тотального державного втручання в життя суспільства, спрямованого на забезпечення переваги інтересу правлячої еліти поряд із відсутністю демократичних процедур прийняття управлінських рішень. Елементами радянського публічного порядку та конституції (основного закону) доктрина визнавала: повновладдя трудящого народу, в якому компартії належала «керівна і спрямовуюча роль»; «масові представницькі органи влади трудящих», які склали ієрархію рад; усупільнення власності у вигляді «соціалістичної власності», яка по ідеї покликана гарантувати «вільну від експлуатації працю»; «соціалістичний інтернаціоналізм... соціалістичний федералізм»; «надання» прав і свобод, реалізація яких залежала від «умов... досягнень соціалістичного, комуністичного будівництва». Така система дозволяла партійному апаратові повністю контролювати процес формування влади та безпосередньо впливати на процес прийняття владних рішень.

Третя хвиля українського конституціоналізму пов'язана із здобуттям незалежності України на тлі «оксамитових революцій» та лібералізації країн Центральної і Східної Європи. Із здобуттям незалежності України постало питання

остаточного оформлення державності, яке було здійснено шляхом прийняття Конституції України 28 червня 1996 року. Цей процес мав суперечливий характер, оскільки Основний Закон остаточно не вирішує дилеми ліберальних і соціальних прав, механізми правового захисту яких є відмінними. За французькою моделлю запозичена напівпрезидентська форма правління, яка передбачає дуалізм виконавчої влади і її ефективність залежить від перебігу політичного процесу. В умовах формування політичних партій парламентського типу така форма правління містить значний потенціал нестабільності, про що свідчить емпіричний досвід. Значні проблеми існують у завершенні судово-правової реформи як основи конституційної державності.

У підрозділі 5.3 «Сучасний стан українського конституціоналізму та конституційна реформа» аналізуються основні проблеми, які необхідно вирішити для модернізації конституційної системи України з урахуванням процесів глобалізації та поглиблення диференціації інтересів у суспільстві. Проаналізовано переваги і недоліки Закону № 2222-IV від 8 грудня 2004 р. і Закону № 2952-VI від 1 лютого 2011 р. На основі комплексного аналізу рефлексивної легітимності конституційної юриспруденції доводиться, що визнання нечинним закону № 2222-IV частково дало змогу подолати ці недоліки, хоча вони можуть бути остаточно вирішені лише шляхом реалізації вторинної установчої влади народу України.

Розкривається проблема наступності конституційної традиції в Україні, основні складові континуїтету, поняття та елементи конституційної реформи, її особливостей в Україні. З'ясовано, що з точки зору конституціоналізму континуїтет має три форми прояву: державний, правовий, територіальний. Синтез цих елементів демонструє ступінь тягlosti конституційної традиції конкретної країни. За допомогою їх екстраполяції на джерела українського конституціоналізму зроблено висновок, що конституційна традиція України має дискретний характер і здобуття своєї незалежності дає змогу якісно по-новому модернізувати конституційну систему. Континуїтет України ґрунтується на системі соціальних цінностей, щодо яких існує консенсус у суспільстві. Власне кажучи, на сучасному етапі розвитку українського конституціоналізму існує криза соціальних цінностей, оскільки сьогодні завершується становлення оригінальної конституційної традиції в Україні. Континуїтет утілюється через механізм дії конституції, який дозволяє на засадах конституціоналізму подолати розрив між формальною і матеріальною конституцією.

Визначено місце конституційної реформи у правовій реформі як її стрижня і методологічної основи. Проведено розмежування між поняттями конституційної реформи і конституційної модернізації. Проаналізовано основні можливі моделі реалізації конституційної реформи в Україні з урахуванням існуючої конституційної традиції: 1) внесення змін відповідно до вимог розділу XIII Конституції України; 2) перегляд процедури внесення змін до Конституції України та її реалізації Установчими зборами (Конституційною асамблеєю); 3) прийняття законів, які прямо передбачені конституцією, та реформування місцевого самоврядування,

виборчого і референдного законодавства. У роботі наведено ґрунтовні аргументи про те, що хоча Закон № 2952-VI від 1 лютого 2011 р. й оптимізує деякою мірою строки повноважень органів публічної влади, однак він був прийнятий із істотними порушеннями правового континуїтету, а тому не забезпечує належної еволюції конституційної системи в Україні. Проаналізовано правову природу Конституційної Асамблеї як дорадчого органу при Президентові України, яка може стати основною суспільно-політичною платформою для оновлення Конституції України відповідно до вимог Розділу XIII Основного Закону. У контексті таких суспільно-політичних процесів у роботі сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін до Конституції України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми, пов'язаної із визначенням теорії і практики реалізації конституції у контексті сучасних тенденцій розвитку доктрини конституціоналізму. На основі цього зроблені узагальнення, висновки та пропозиції до чинного законодавства України.

Головні теоретичні та практичні результати дослідження є такими:

1. Основними концептуальними загальнотеоретичними підходами у дослідженні конституційних явищ і процесів є наукова парадигма, яка виражає певні усталені моделі і процедури наукових досліджень, та науковий плюралізм, який зумовлює синтагму наукових досліджень. До загальнонаукових підходів належать консервативний, ліберальний, ліберально-демократичний та постмодерний підходи. Серед юридичних підходів найбільш поширеними є природно-правовий, договірний, соціологічний, політологічний, позитивістський типи праворозуміння. Така різноманітність теорій конституції зумовлена комплексним характером конституції, яка містить у собі взаємопов'язані ціннісні, нормативні, праксеологічні компоненти. Природа конституції має метаюридичну природу, оскільки ґрунтується на соціальних цінностях конкретно-історичного типу суспільства та забезпечується належними правовими засобами як акт установчої влади народу у діяльності суб'єктів права.

2. Методологічну основу дослідження феномена конституції складає комплекс загальнонаукових і спеціальних методів та засобів наукового дослідження на основі гуманістичного світогляду. До загальнонаукових методів дослідження конституційних явищ і процесів належать: системний, синергетичний, діалектичний, конституційних циклів, соціологічний, цивілізаційний (який ґрунтується на конституційній антропології і аксіології), постмодерний. Сукупність спеціальних юридичних методів дослідження конституційних явищ і процесів складають: формально-юридичний, статистичний, правового моделювання, юридичної герменевтики, порівняльно-правовий. Сформульовано синтетичний метод в дослідженні конституційних процесів, який виражається у метаюридичному, міждисциплінарному характері, що поєднує у собі загальнонаукові і спеціальні

методи дослідження у залежності від предмета і цілей дослідження шляхом: а) екстраполяції емпіричного досвіду на доктрину конституціоналізму та динаміку політико-правових інститутів; б) визначення взаємозв'язку соціальних цінностей та конституційних явищ і процесів; в) аналізу ієрархії конституційних цінностей та визначення нормативної природи конституції, г) дослідження структури конституції і її вплив на політико-правову реальність.

3. Сформульовано синтетичну теорію конституції, яка полягає у наступному: 1) багаторівневий конституціоналізм у поєднанні із гарантіями прав людини третього і четвертого покоління; 2) основою нормативності конституції є соціальні цінності, які мають надпозитивний характер; 3) конституція розглядається як синтез соціального і нормативного порядку, тобто як динаміка конституційних явищ і процесів; 4) з нормативності конституції як соціального порядку і впливає механізм її дії, який полягає у дії конституції у соціальному середовищі, конституанті, реалізації, інтерпретації і правовому захистові конституції.

4. Конституціоналізм є комплексним політико-правовим явищем, яке визначає засади конституційного устрою, заснованого на гарантіях прав людини та поділі влади з метою недопущення її узурпації та зловживання нею. Сутністю конституціоналізму є обмеження сваволі публічної влади та здійснення конституційного контролю за актами органів публічної влади на предмет їх відповідності засадам правової держави і верховенства права, які виражаються у неприпустимості свавільного втручання у приватну сферу індивіда, діяльності органів публічної влади у суворо визначених конституцією межах. Конституціоналізм відображає протонормативні засади конституційного ладу, що склалися в результаті суспільно-політичного дискурсу і відображають консенсус щодо соціальних цінностей.

5. Конституціоналізм як політико-правовий феномен є багатовимірним: 1) визначає певний стан і динаміку правової доктрини про роль конституції у суспільно-політичному житті; 2) характеризує політико-правову практику втілення ідей про належне здійснення публічної влади з метою недопущення зловживання владними повноваженнями та концентрації влади; 3) зумовлює зміст конституційних принципів, норм та інститутів, які ґрунтуються на легітимності втручання у сферу приватної автономії індивіда у демократичному суспільстві з метою забезпечення загального права. Порушення або ігнорування таких засад у розумінні та практиці конституціоналізму призводить до його трансформації у номінальний конституціоналізм.

Конституціоналізм як політико-правовий феномен зумовлює еволюцію та структуру конституційного ладу, оскільки включає засадничі цінності, які виражають тип конституційного ладу та його правове оформлення. Конституціоналізм визначає також структуру національної конституційної системи, ідентифікує її на правовій карті світу.

Запропоновано авторський підхід щодо визначення структури конституціоналізму, яку складають: 1) наявність суспільного консенсусу щодо визначення меж легітимності публічної влади у правових рамках, як правило, у

вигляді конституції як кодифікованого/частково кодифікованого правового акта; 2) народний суверенітет як основа легітимності установчої влади, формування інститутів публічної влади та прийняття владних рішень; 3) верховенство права, яке принаймні включає правову визначеність, правомірність очікувань, пропорційність (співмірність), рівність, справедливість; 4) зв'язаність публічної влади у своїй діяльності правами людини й основоположними свободами; 5) поділ влади як по-горизонталі (розмежування владних функцій), так і по-вертикалі (організації місцевого, регіонального, національного і супранаціонального рівня влади на засадах субсидіарності); 6) незалежність судової влади від законодавчих і виконавчих органів влади, неприпустимість будь-яких форм тиску на здійснення правосуддя; 7) цивільний, в тому числі й парламентський контроль, над силовими структурами (армією, поліцією, спецслужбами).6. Обґрунтовано класифікацію конституціоналізму за такими критеріями:

- доктринальним, який визначає міру втручання держави у приватну автономію особи (ліберальний, ліберально-демократичний, соціетальний);

- компаративним відповідно до усталеної конституційної традиції, а також системи джерел конституційного права і його інститутів (американський, британський, французький, германський, ісламський, латиноамериканський, далекосхідний, перехідний конституціоналізм);

- ступінчастим, що характеризує розподіл повноважень між рівнями публічної влади (субнаціональний, національний, супранаціональний конституціоналізм).

Конституціоналізм базується на певних національних конституційних традиціях, що зумовлює багатоманітність форм його прояву. Будучи продуктом розвитку християнсько-іудейської цивілізації, структурні елементи конституціоналізму поступово імплементуються у релігійно-традиційні правопорядки. Це зумовлено єдиною природою конституціоналізації будь-якого суспільства, інтеграція (консолідація) якого забезпечується шляхом досягнення суспільного консенсусу щодо базових соціальних цінностей, які складають його основу. Такими базовими положеннями, які сьогодні визнаються як універсальні, є людська гідність, баланс приватних і публічних інтересів, рівність, справедливість, солідаризм, верховенство права.

Доведено, що мультикультуралізм у конституційному праві виражається у зближенні структурних елементів конституціоналізму та традиційно-релігійних соціальних систем, що у свою чергу дало підстави зробити висновок про становлення і розвиток глобалізації та конституціоналізації права на рівні міжцивілізаційного діалогу. Тому явище конституційної глобалізації слід розглядати не лише через призму вестернізації (запозичення елементів права країн Північної Америки і Європи) релігійно-традиційних соціальних систем. Автор дослідження аргументував положення про те, що сьогодні найбільш актуальним є формування спільних, універсальних соціальних цінностей, притаманних людській цивілізації для вирішення екологічних, гуманітарних, соціокультурних проблем людства, його права на розвиток у контексті відповідальності перед прийдешніми поколіннями.

7. Запропоновано загальнотеоретичне авторське визначення конституції як акта установчої влади народу, що втілюється у системі правових засобів (установчий характер, найвища юридична сила, верховенство і пряма дія основного закону) забезпечення прав людини й основоположних свобод та легітимації публічної влади на основі загального блага (публічних інтересів), яка ґрунтується на ustalених цінностях, інститутах, процедурах і нормах конкретно-історичного типу суспільства.

У роботі доведено, що необхідними умовами стабільності конституції є законодавче регулювання, яке має розвивати і конкретизувати конституцію та відповідати засадам верховенства права, зокрема обмеження свободи розсуду органів публічної влади, правової визначеності, правомірності очікувань і пропорційності, що зумовлені системою конституційних цінностей. Обґрунтовано, що інституційно конституція є певним типом легітимного правопорядку, структуру якого складають народний суверенітет, інститути демократії, система легітимації публічної влади, парламентаризм та судовий конституційний контроль за актами парламенту, глави держави та уряду.

8. Конституція визначає основні магістральні напрями розвитку національної правової системи, а також сприяє конституціоналізації міжнародного права, оскільки поступово визначає передачу частини суверенних повноважень держави наднаціональним інститутам, та включає міжнародно-правові стандарти (інтернаціоналізація конституційного права). Вперше у вітчизняній науці конституційного права обґрунтовано явище горизонтального ефекту конституції у національній правовій системі, яке виражає втілення конституційних цінностей, принципів і норм не тільки у публічному праві; вони мають бути належним чином втілені у приватному праві, а також застосовуватись у відповідній адміністративній та судовій практиці. Спостерігається чітка тенденція поширення горизонтального ефекту конституції і на право соціального захисту.

9. Обґрунтовано авторське визначення конституційних цінностей як надпозитивних правових універсалій, які формуються у результаті вільного демократичного дискурсу у складно організованому суспільстві щодо конституційної моделі правового регулювання, системи джерел конституційного права та змісту його інститутів, на основі яких існує ієрархія цих цінностей. Конституційні цінності пронизують собою, як конституційний текст, так і акти законодавства і конституційної юриспруденції. У дисертаційному дослідженні обґрунтовано, що система конституційних цінностей визначає внутрішню логіку конституційної системи, що втілюється у способі закріплення конституційних принципів і норм, їх ієрархії та шляхів втілення в життя та інтерпретації.

10. Авторська концепція конституційних цінностей побудована на ідеї розуміння конституції як правового акту (статичний аспект) та певного типу правопорядку (динамічний аспект), вони мають надпозитивний характер і не вичерпуються лише її текстом. Залежно від типу суспільства ієрархія соціальних цінностей має варіативний характер, оскільки структура самого суспільства зумовлює різну їх вагу. У конституційній юриспруденції цінності відіграють

важливу роль у визначенні співвідношення між різними групами інтересів як засадничих умов для доступу особи до певних соціальних благ, забезпечених конституційним захистом.

11. На основі аналізу конституційної доктрини, конституцій України та зарубіжних країн (країн Європейського союзу, СНД, Балтії та 6 країн Азії), актів конституційної юриспруденції (51 рішення, 2 висновків і 3 ухвал Конституційного Суду України, 4 рішень Федерального конституційного суду ФРН, 2 рішень Конституційного суду Чеської республіки та рішень Конституційної ради Франції та Верховного суду Канади) розкрито ієрархію конституційних цінностей: цінності першого порядку визначають тип правосвідомості та властиві будь-якій країні із традиціями конституціоналізму і мають характер правових універсалій (гідність людини, свобода, рівність, справедливість, верховенство права, солідаризм, толерантність) і визначаються особливостями конституційної моделі правового регулювання (ліберальної, ліберально-демократичної, соціетальної та етатистської як антитези конституціоналізму), які поєднують у собі юридичний позитивізм і природне право; цінності другого порядку – системою джерел конституційного права конкретної країни; насамкінець – цінності інституційного характеру, які визначають засади власне конституційного порядку (демократія, легітимність влади, поділ влади, народний суверенітет).

12. Обґрунтовано авторську концепцію механізму дії конституції, структуру якої складають установча влада (конституанта), реалізація у законодавстві та соціальній політиці уряду, тлумачення та її правовий захист. Дія конституції у національній правовій системі у взаємозв'язку між нею та соціальною реальністю полягає в тому, що у конституції визнаються та забезпечуються правовим захистом певні соціальні цінності, які мають бути належним чином закріплені у законодавстві. Законодавство у такий спосіб має бути пронизано конституційними цінностями. При застосуванні конституційних положень важливу роль відіграють судові установи, насамперед органи конституційної юстиції. Саме через діяльність судових органів визначається єдиний і одноманітний зміст конституційних норм, забезпечується їх конкретизація і деталізація до конкретного соціального відношення, соціального середовища.

Глобалізація у конституційному праві забезпечується через механізм конституціоналізації міжнародного права. Доведено, що згаданий механізм полягає у наступному:

- легітимний механізм делегування частини суверенних повноважень національних держав супранаціональним структурам за умови додержання демократичних стандартів народного волевиявлення, у рамках якого зароджується глобальний народний суверенітет;

- міжнародна легітимність формування глобального права проявляється через алгоритм дій і процедур: а) формування публічно-владних інституцій глобального характеру, які прийматимуть рішення на основі установчих договорів, б) легітимність здійснення повноважень наднаціональних інститутів забезпечуються через засоби парламентського та судового конституційного контролю, які б не

допускали можливості зловживання повноваженнями та послаблення засад незалежності держав-учасниць таких супранациональних об'єднань.

13. Установча влада є легітимним правовим порядком прийняття або перегляду конституції; реалізація конституція втілюється у таких організаційно-правових формах як функції публічної влади з питань законодавства, управління і правосуддя; тлумачення конституції втілюється у законодавстві та судових рішеннях, а рідше – у правових приписах виконавчої влади (через делеговане законодавство); правовий захист – в інституті захисту засадничих конституційних цінностей, принципів і норм, заснованих на повазі людської гідності та забезпеченні системи обмеженого правління.

Обґрунтовано теоретичні положення про установчу владу, яка виражає суверенне право народу визначати та змінювати конституційний лад за допомогою інститутів безпосередньої і представницької демократії та зумовлена легітимністю органів влади, компетентних приймати рішення щодо перегляду або внесення змін до конституції, демократичними традиціями відповідно до вимог належної правової процедури.

14. На підставі аналізу 15 законів України, 224 рішень Конституційного Суду України, 3 постанов Пленуму Верховного Суду України, законодавства і рішень конституційних судів окремих зарубіжних країн зроблено висновок, що реалізація конституції залежить від прямої дії конституційних норм, стану поточного законодавства та механізму соціального захисту. Запропоновано авторську концепцію змісту та форм реалізації конституції на засадах верховенства права, структуру якої складають пряма дія конституційних норм, законодавча діяльність, яка має ґрунтуватися на конституційних принципах і нормах, а також соціальна політика уряду, спрямована на забезпечення гідності індивіда та його права на розвиток. Конституція залишає свободу розсуду для реалізації повноважень органами публічної влади, однак така дискреція не може бути надмірною і здійснення їх повноважень повинно відповідати принципу верховенства права. Права і свободи людини зв'язують законодавця, визначаючи певні критерії якості законодавства згідно з принципом верховенства права.

15. Тлумачення конституції є іманентною ознакою діяльності органів конституційної юстиції, оскільки це впливає із вимог обґрунтованості та вмотивованості судових рішень, верховенства права і правової визначеності. Запропоновано авторську концепцію критеріїв тлумачення конституції (верховенство права, єдність правової системи, цілісність, системність тощо), зокрема особливостей методики традиційного, динамічного і конформного тлумачення Конституції України у діяльності Конституційного Суду України.

Традиційне тлумачення конституції ґрунтується на застосуванні при звичайних умовах граматичного, системного, історичного способів тлумачення, а рідше – функціонального і телеологічного способів. У силу відкритості конституційного тексту як набору певних знаків і символів (семіотичний аспект), які мають інтерпретуватися у певному соціальному середовищі (герменевтичний аспект), зумовлюють динамічне тлумачення конституції. Динамічне тлумачення

конституції сприяє пристосуванню її до динаміки політичної, економічної, соціальної системи суспільства при умові їх належного обґрунтування на засадах верховенства права сприяє зміні юриспруденції конституційних судів у зв'язку із зміною: а) суспільно-політичного середовища; б) поточного законодавства у разі наявності конституційно визначеної свободи розсуду парламенту; в) практики міжнародних судів; г) доктрини. Конституційне конформне тлумачення законів і міжнародних договорів полягає у їх інтерпретації таким чином, що у разі неоднозначності їх положень беруться до уваги лише конституційно значимі аспекти, а ті, що суперечать конституції, не застосовуються.

16. Дано авторське визначення поняття правового захисту конституції як системи правових засобів і способів утвердження непорушності правових цінностей і принципів, які складають засади легітимності втручання в приватну автономію з метою забезпечення суспільного блага. Зроблено висновок, що правовий захист конституції передбачає соціальну активність щодо забезпечення чинності конституції у всіх її аспектах – конституційних цінностей, принципів і норм. На відміну від правової охорони правовий захист конституції орієнтує на виявлення прав і законних інтересів суб'єктів права, які потребують конституційного захисту в конкретно-історичних умовах та обставинах.

Обґрунтовано систему правового захисту конституції, до якої належать: а) право народу на опір недемократичному правлінню (право на самозахист); б) процедура внесення змін до конституції; в) парламентський контроль; г) арбітражні прерогативи глави держави; ґ) визнання діяльності політичних партій неконституційними та їх розпуск; д) перевірка конституційності виборів та референдуму; е) встановлення факту зловживання конституційними правами та їх позбавлення; є) діяльність конституційної юстиції; ж) конституційна відповідальність; з) надзвичайні засоби (інститути надзвичайного, воєнного стану, пряме президентське правління, федеральне втручання тощо).

17. Вперше у конституційному праві України дається визначення поняття конституційної традиції як системи соціальних цінностей, які є результатом суспільного консенсусу, щодо яких у суспільстві впроваджуються певні політико-правові заходи, спрямовані на забезпечення її безперервності.

На основі аналізу багатого теоретичного та емпіричного матеріалу зроблено висновок, що конституційна традиція України на сучасному етапі розвитку конституціоналізму має перехідний характер, ознаками чого є: а) поєднання лібералізму та комунітаризму у сфері прав людини; б) демократизація політичної системи суспільства із слабкими інститутами громадянського суспільства, яке розвивається; в) спостерігається поєднання авторитарної традиції поряд із формуванням демократичних засад діяльності органів публічної влади; г) виникнення нових конституційних інститутів, серед яких у порівнянні із радянським періодом слід виділити зростання ролі парламенту та виникнення конституційної юстиції, з одночасними тенденціями кризи парламентаризму та конституційної юстиції, які ще остаточно несформовані; ґ) перехідний стан юридичної науки, яка розвивається від юридичного позитивізму, заснованого на

марксистсько-ленінській ідеології, до плюралізму юридичних шкіл; тенденція до відтворення традиції автономії університетів.

Доведено, що конституційна традиція в Україні має специфічний характер, оскільки для неї характерний як континуїтет, так і дисконтинуїтет. Континуїтет конституційної традиції в Україні полягає в тому, що в основу більшості конституційних актів закладалися ідеї поваги до прав людини й основоположних свобод, парламентаризму, підзвітної і відповідальної виконавчої влади, ефективному місцевому самоврядуванню.

Дисконтинуїтет українського конституціоналізму проявлявся в тому, що не всі конституційні акти були впроваджені в життя через складні геополітичні, суспільні, внутрішньополітичні чинників. Джерелом дисконтинуїтету також є слабкість конституційних традицій урядування у незалежній державі, що сьогодні також містить потенційні загрози і виклики, пов'язані із необхідністю інтеграції України у супранациональні об'єднання (наприклад, Європейський Союз).

Вперше визначено джерела конституційної традиції України, до яких належать: а) стійка традиція додержання правил і процедур, як основа сталого функціонування суспільно-політичних інститутів; б) принцип свободи, який забезпечується через сукупність інституцій та процедурно; в) принцип демократії, який передбачає деконцентрацію влади, гарантії самоврядування, участь народу у виробленні та контролі владних рішень; г) важливість юридичного співтовариства у реалізації конституційних приписів. Як свідчить досвід вітчизняного конституціоналізму ігнорування таких його засад на практиці містить потенціал дисконтинуїтету.

18. Доведено, що український конституціоналізм має свої оригінальні витоки, які дозволяють ідентифікувати його як цілком самодостатнє явище на правовій карті світу. Процес зародження вітчизняного конституціоналізму йшов паралельно з відповідними процесами у країнах Західної Європи та Північної Америки, а в деяких елементах навіть випереджав їх (інститути демократії і самоврядування, гарантії прав і свобод індивіда не лише у ліберальному, а й соціальному трактуванні). У власному розумінні український конституціоналізм виникає із становленням Гетьманщини (XVII-XVIII ст.) і набуває свого оформлення у Конституціях і пактах вольностей Війська Запорозького (Конституції Пилипа Орлика), які акумулювали досвід державності та основні способи конституційного правління в Гетьманаті. У цьому плані український конституціоналізм відбувався синхронно у контексті буржуазної революції в Англії та національно-визвольної війни в Нідерландах.

19. Визначено, що конституційна реформа є результатом консенсусу на рівні суспільних інститутів, політичних партій і рухів, інститутів публічної влади, а також між цими рівнями організації суспільства, та спрямована на зміну конституційного ладу відповідно до демократичних засад реалізації установчої влади народу. Для впровадження і завершення конституційної реформи необхідно досягти консенсусу, який можна досягнути, на думку автора, такими шляхами: 1) внесення змін відповідно до розділу XIII Конституції України; 2) перегляд процедури внесення

змін до Конституції України та її реалізації Установчими зборами; 3) прийняття законів, які прямо передбачені конституцією, та реформування судової системи, місцевого самоврядування, виборчого і референдного законодавства.

Внесення змін до Конституції України має ґрунтуватися на засадах демократичної легітимності, відповідно до якої конституційні положення підлягають переглядові виключно на підставі вільного волевиявлення народу України за допомогою справедливих і демократичних процедур. Найоптимальнішим шляхом є перегляд Конституції України спеціально утвореним органом народного представництва – Установчими Зборами.

Основні параметри внесення змін до Конституції України мають відображати суспільний консенсус щодо засадничих положень, які визначають:

а) сутність змісту прав людини і основоположних свобод у залежності від їх юридичної природи, яка зумовлює негативні або позитивні обов'язки держави перед індивідом;

б) модернізації конституційної концепції народного суверенітету, передбачивши правові механізми його реалізації шляхом участі України у прийнятті владних рішень на рівні наднаціональних об'єднань та передбачивши реальні інституційні і процедурні засади транскордонного співробітництва;

в) посилення засад парламентаризму шляхом введення інституту інтерпеляції, відкритих процедур парламентського контролю над правоохоронними органами, трансформації абсолютної депутатської недоторканності до обмеженої, роль парламенту у формуванні уряду має бути вирішальною;

г) посилення засад представництва у діяльності Президента України, конкретизувати арбітражні функції глави держави, удосконалити статус Ради національної безпеки і оборони України, усунення явища «дуалізму» виконавчої влади;

г) удосконалення засад незалежності судової влади шляхом удосконалення механізму формування Вищої ради юстиції, до якої мають входити переважна більшість суддів, ліквідації процедури призначення судді на посаду вперше, істотне реформування прокуратури як органу сприяння правосуддю, розширення кола повноважень Конституційного Суду України.

З метою забезпечення масштабної конституційної реформи Президент України підтримав ініціативу щодо створення Конституційної Асамблеї. Однак правовий статус Конституційної Асамблеї визначений суперечливо з точки зору демократичної легітимності. За своєю формою Конституційна Асамблея є дорадчим органом при Президентові України, роль якої дисертантом убачається у забезпеченні участі глави держави у процесі реалізації установчої влади народу шляхом внесення проекту закону про внесення змін до Конституції України відповідно до вимог Розділу XIII Основного Закону. За змістом Конституційна Асамблея покликана забезпечити оновлення Конституції України на інноваційній основі, що може стати запорукою демократичної легітимності її діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати наукових дисертацій

1. Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: Монографія – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с. (24,9 др. арк.)

Рецензія:

Кампо В.М. Нове видання з актуальних проблем теорії і практики конституціоналізму та природи конституції // Юридичний журнал. – 2010. - № 4.

Шевчук С.В. Актуальне дослідження проблем сучасного конституціоналізму і теорії конституції // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. - № 2. – С. 121 – 124.

2. Савчин М.В. Конституційна держава та права людини й основоположні свободи: Україна і зарубіжний досвід: Монографія / Автор. кол.: Ващук О.М., Мазурок І.О., Навроцький В.В., Савчин М.В. (керівник автор. кол.), Трачук П.А. / М.В. Савчин. – Ужгород, 2008. – 348 с.
3. Савчин М.В. Розвиток політичної системи України // Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики: Наукове видання / М.В. Савчин та ін.; за заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 186 с. – С. 7 – 33.
4. Савчин М.В. Рішення і висновки Конституційного Суду України – специфічне джерело конституційного права // Джерела конституційного права України: Монографія / Ю.С. Шемшученко, Н.М. Пархоменко, О.В. Скрипнюк, О.І. Ющик, В.М. Шаповал та ін.; відп. ред. Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик / М.В. Савчин. – К.: ІДП НАН, 2010. – Проект «Наукова книга». – С. 407 – 439.
5. Савчин М.В. Конституційні засади економічної системи України: монографія / В.А. Устименко, Р.А. Джабраїлов, В.М. Кампо та ін. ; за ред. В.А. Устименка ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 219 с. – С. 8 – 38, 88 – 145.
6. Поняття та структура мереживної публічної влади у контексті глобалізації та проблема ідентичності держави-нації // Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розвитку державності: монографія / за заг. ред. проф. Бошицького Ю.Л.; Київський університет права НАН України. – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – 616 с. – С. 142 – 160.
7. Савчин М.В. Закон України «Про Конституційний Суд України»: науково-практичний коментар / А.А. Стрижак, Я.В. Рибалко, М.В. Савчин; за ред. А.А. Стрижака. – К.: Ін Юре, 2009. – С. 168 – 231.
8. Савчин М.В. Порівняльне правознавство. Загальна частина: Навчальний посібник / М.В. Савчин. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 288 с.
9. Савчин М.В. Юридична дидактика. Посібник із викладання права та юридичних дисциплін / В.С. Бігун, А.О. Галай, Н.М. Крестовська, М.В. Савчин, І.Я. Сенюта, В.М. Сотниченко, Р.О. Стефанчук, С.Г. Стеценко, Н.М. Ярмиш ; за ред. Р.О. Стефанчука. – К.: СПД Юсип'юк, 2009. – 191 с. – С. 7–22, 101–132.

Статті у фахових наукових виданнях

1. Савчин М.В. Конституційний лад і конституція: проблема співвідношення установчої та інституційної влади / М.В. Савчин // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 28. – К.: ІДП НАН, 2005. – С. 224-230.
2. Савчин М.В. Механізм правового захисту конституційних прав і свобод в Україні / М.В. Савчин // Правова держава. Вип. 16. – К.: ІДП НАН, 2005. – С. 282-291.
3. Савчин М.В. Система захисту конституційних прав і свобод та преюдиція рішень Конституційного Суду України / М.В. Савчин // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 3. – С. 54-59.
4. Савчин М.В. Сучасні проблеми розуміння природи чинності конституції / М.Савчин // Юридический вестник (Одесса). – 2005. – №: 3. – С. 67-70.
5. Савчин М.В. Президент України у конституційній системі: забезпечення континуїтету та належного функціонування публічної влади главою держави / М.В. Савчин // Вісник Академії правових наук України. – 2005. - № 3 (53). – С. 42-50.
6. Савчин М.В. Методологія порівняльного правознавства у контексті зближення правових культур та соціогуманітарного виміру права / М. Савчин // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Зб. наук. статей / За ред. Ю.С. Шемшученка, О.В. Кресіна; Упор. О.В. Кресін, О.М. Редькіна, за участі К.О. Черніченка. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Київський університет права НАН України, 2006. – С. 136 – 145.
7. Савчин М.В. Установлення конституції та правовий континуїтет державності: шляхи реалізації Основного закону / М.В. Савчин // Часопис Київського університету права. – 2006. - № 1. – С. 60-64.
8. Савчин М.В. Конституційні засади демократичного ладу та верховенство права / М.В. Савчин // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 35. – К.: ІДП НАН, 2007. – С. 149 – 155.
9. Савчин М.В. Основи вільного демократичного ладу України: принцип верховенства права, демократія та свобода політичної діяльності / М.В. Савчин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 7. – Ужгород, 2007. – С. 77 – 82.
10. Савчин М.В. Компліментарність конституційних запозичень та закономірності розвитку конституціоналізму в Україні / М.В. Савчин // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку. – 2007. – N 1-2. – С. 181 – 189.
11. Савчин М.В. Становлення конституціоналізму та відповідальне парламентське правління в Україні: криза демократії чи „тиранія” парламентської більшості? / М.В. Савчин // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 36. – К.: ІДП НАН, 2007. – С. 148 – 156.
12. Савчин М.В. Основні сучасні типи конституціоналізму / М.В. Савчин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 9. – Ужгород, 2007. – С. 135 – 140.

13. Савчин М.В. Природа правових актів Конституційного Суду України: теоретико-методологічні аспекти / М.В. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 5. – С. 71 – 78.
14. Савчин М.В. Конституційна система України: від номінального до класичного конституціоналізму / М.В. Савчин // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 4. – С. 123 – 129.
15. Савчин М.В. Зміст принципу верховенства права та конституційна юриспруденція / М.В. Савчин // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 38. – К.: ІДП НАН, 2007. – С. 179 – 186.
16. Савчин М.В. Політико-правові гарантії демократії в Україні / М.В. Савчин // Вісник Центральної виборчої комісії України. – 2008. - № 1 (11). – С. 43 – 56.
17. Савчин М.В. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму / М.В. Савчин // Вісник Центральної виборчої комісії України. – 2008. - № 3 (13). – С. 62 – 75.
18. Савчин М.В. Основні конституційні критерії обмеження прав людини й основоположних свобод / М.В. Савчин // Вибори і демократія. – 2008. - № 2. – С. 21-29.
19. Савчин М.В. Конституційна традиція України та сучасний конституціоналізм: тенденції глобалізації і фрагментації / М.В. Савчин // Порівняльно-правові дослідження. – 2008. - № 2. – С. 8 – 16.
20. Савчин М.В. Нормативна природа конституції та конституційний порядок / М.В. Савчин // Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституційний Суд України, Академія правових наук України; Заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій / Упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. – К., 2008. – С. 131 – 147.
21. Савчин М.В. Природа конституції, конституціоналізація глобального права та супранаціональна влада / М.В. Савчин // Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку: Зб. статей / За ред. Ю. С. Шемшученка, Л. В. Губерського, І. С. Гриценка; упор. О. В. Кресін. – К.: Логос, 2009. – С. 230 – 236.
22. Савчин М.В. Конституціоналізм та різноманітність правопорядків: конституціоналізм та ісламське право / М.В. Савчин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 12. – Частина 1. – Ужгород, 2009. – Ч. 1. – С. 185 – 188.
23. Савчин М.В. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні / М.В. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. - № 1. – С. 111-120.
24. Савчин М.В. Конституційний лад України та економічний конституціоналізм / М.В. Савчин // Часопис Київського університету права. – 2010. - № 4. – С. 96 – 101.
25. Савчин М.В. Система конституційних цінностей та конституційний лад України: конституційна державність та народний суверенітет / М.В. Савчин // Вибори і демократія. – 2010. - № 4(26).

26. Савчин М.В. Демократія і конституційна легітимність: проблеми теорії та практики / М.В. Савчин // Віче. – 2010. - № 22. – С. 21 – 25.
27. Савчин М.В. Ухвалення рішень конституційних судів у світлі доктрин конституційної легітимності та верховенства права / М.В. Савчин // Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія. – 2011. – Том.116. Юридичні науки. – С. 19 – 22.
28. Савчин М.В. Економічний конституціоналізм і Конституційний Суд України / М.В. Савчин // Юридична наука. – 2012. - № 4. – С. 32 – 43.
29. Савчин М.В. Легитимность решений конституционных судов в контексте доктрины верховенства права: компаративный и праксеологический аспекты / В.М. Кампо, М.В. Савчин // Вестник Конституционного Совета Республики Казахстан. – Вып. 17. – Астана, 2010. – С. 81 – 92.
30. Савчин М.В. Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод 1950 года и Конституционный Суд Украины (отдельные аспекты международно-конформного толкования Конституции Украины) / Кампо В., Савчин М., Сергиенко Н. // Вестник Конституционного Суда Республики Беларусь. – 2010. - № 3. – С. 144 – 156.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Савчин М.В. Актуальні проблеми розвитку національних правових систем та міжнародне право / М.В. Савчин // Розширення Європейського Союзу: нові реалії та перспективи на міжнародному ринку вищої освіти і науки: Матеріали міжн. наук. конференції, 24-27 листопада 2004 р., Ужгород – Сніна. – Ужгород, 2004. – С. 178-185.
2. Савчин М.В. Основи демократичного ладу та формування місцевих і регіональних властей / М.В. Савчин // Політичні партії України за рік до парламентських виборів: регіональний вимір: Матеріали круглого столу / За ред. С. Мітряєвої. 9-10 червня 2005 р., Ужгород. – Ужгород: НІСД, 2005. – С. 33-36.
3. Савчин М.В. Критерії правового змісту та види правових актів органів місцевого самоврядування / М.В. Савчин // Регіональне і місцеве самоврядування в нових умовах: партійна публічна адміністрація і безпосередня демократія: Матеріали III українсько-польської науково-практичної конференції (Львів, 2 – 4 березня 2006 р.). – Львів: ЗУРІГС ім. Ярослава Мудрого – Журнал „Державність”, 2006. – С. 246 – 254.
4. Савчин М.В. Конституційно-правові гарантії діяльності органів самоорганізації населення / М.В. Савчин // Місцеве самоврядування та самоорганізація населення в м. Києві: стан, проблеми та ризики розвитку. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 15 березня 2006 р. м. Київ / За заг. ред. Литвина О.П., Кампо В.М., Корнієнка М.І. – К., 2006. – С. 80 – 85.
5. Савчин М.В. Право власності на землю: конституційні гарантії та практика Європейського Суду з прав людини / М.В. Савчин // Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України: перспективи в ХХІ ст.: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Біла Церква, 2006. – С. 66 – 71.

6. Савчин М.В. Правові засади та форми інтеграції України у контексті процесів глобалізації / М.В. Савчин // Україна на перехресті геополітичних інтересів: актуальні аспекти проблеми: Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Ужгород, 5 – 6 грудня 2006 р.) / Відп. ред. І.В. Артьомов. – Ужгород: ЗакДУ, Ліра, 2007. – С. 170 – 184.
7. Савчин М.В. Концепція установчої влади та зобов'язальна сила конституції / М.В. Савчин // Сучасні правові проблеми українського державотворення: Матеріали ІІ державної наукової конференції (м. Біла Церква, 26 квітня 2007 р.). – Біла Церква, 2007. – С. 7 – 12.
8. Савчин М.В. Зміст принципу поділу влади та організація публічної влади / М.В. Савчин // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 26 – 27 жовтня 2007 року): У 3-х частинах. – Частина перша. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2007 – С. 160 – 162.
9. Савчин М.В. Сучасний стан конституціоналізму: проблеми конституційних запозичень та легітимність публічної влади / М.В. Савчин // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Тези доповідей V міжнародної конференції. Київ, 8 – 10 листопада 2007 р. – К., 2007. – С. 18.
10. Savchyn M. Constitutional Change: Ukraine – 4 years after Orange Revolution / M. Savchyn // Freedom and Power. Empires, States and Nations in the East from the 18th to the 21st century. Warsaw East European Conference. The fifth Anniversary Session, Warsaw, July 15-18, 2008. Ed. Jan Malicki, Jan Jerzy Malicki. Warsaw: Studium Europu Wschodniej, 2008. P. 49. (ISBN 978-83-61325-03-1).
11. Савчин М.В. Окремі питання розуміння природи конституції: нормативний та матеріальний аспекти / М.В. Савчин // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених: Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених Київського національного університету імені Тараса Шевченка (23 – 24 квітня 2009 року). – К., 2009. – Ч. I. – С. 301 – 302.
12. Савчин М.В. Принцип верховенства права та легітимність конституційних судів у конституційній державі / М.В. Савчин // Другі конституційні читання, присвячені пам'яті академіка Ю.М. Тодики: Міжнародна наукова конференція молодих учених, аспірантів і студентів. Харків, 2009, 29-30 травня: Збірник тез наукових доповідей і повідомлень / За заг. ред. А.П. Гетьман. – Х.: Права людини, 2009. – С. 295 – 298.
13. Савчин М.В. Конституційні гарантії академічної свободи в Україні: сучасні виклики, проблеми та шляхи вирішення / М.В. Савчин // Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України. Тези доповідей науково-практичної конференції. 27-28 травня 2010 р. – К.: Нора-Друк, 2010. – 216 с. – С. 152 – 155.
14. Савчин М.В. Український конституціоналізм та конституційні цінності / М.В. Савчин // Сучасні проблеми правової системи України: зб. мат. ІІ Міжн. наук.-практич. конф. (28 жовтня 2010 р., м. Київ) / Київський ун-т права НАН України;

[редкол.: Шемшученко Ю.С., Бошицький Ю.Л., Чернецька О.В. та ін.]. – Випуск 2. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – С. 26 – 28.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Савчин М.В. Конституційний статус Президента України // Конституційне право України. Академічний курс: Підручник. У 2 т. – Т. 2. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 388 – 430.
2. Савчин М.В. Проблеми механізму захисту прав біженців: національний та міжнародний рівні: Навчальний посібник / М.В. Савчин, В.В.Навроцький, М.В. Менджул; за ред. Савчина М.В. – Ужгород, 2007. – 281 с.
3. Савчин М.В. Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз): посібник / Волянська Г.М., Оніщук М.В., Савчин М.В., Федоренко В.Л. та ін.: За ред. Савчина М.В., Федоренка В.Л. – К.: Ін-т громадян. сусп-ва, 2008. – 188 с. – Бібліогр.: с. 181-185.
4. Савчин М.В. Мала енциклопедія конституційного права / За заг. ред проф. Ю. Л. Бошицького; Київський університет права НАН України – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – 462 с.
5. Савчин М.В. Курс конституционного права Украины. Том 2. Конституционный строй Украины : учебник / под ред. М.А. Баймуратова и А.В. Батанова. – Одесса : Феникс, 2012. – 800 с. – (Серия «Энциклопедия современного конституционализма»). – С. 188 – 258, 719 – 756.

АНОТАЦІЇ

Савчин М.В. Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2013.

Робота присвячена дослідженню теорії і практиці реалізації конституції у контексті доктрини конституціоналізму. Запропоновано авторську концепцію бачення конституціоналізму як комплексного правового явища, з якого виводиться природа конституції у конкретному типі суспільства. Розкрито природу, структуру і дано типологію конституціоналізму, зокрема його впливу на трансформацію звичаєво-релігійних правових систем та на явище глобалізації в праві.

Висвітлено сутність конституційних цінностей як результату суспільного консенсусу щодо конституційного захисту певних соціальних благ, які зумовлюють зміст і структуру конституційних принципів і норм, логіку і напрям розвитку конституційних явищ і процесів. Наведено триланкову структуру конституційних цінностей: універсальних, атрибутивних та інституційних. Дано їх аналіз через призму конституційної доктрини, юриспруденції і законодавства.

Розкрито природу конституції через призму її юридичної сили у національній правовій системі, яка визначає загальні параметри розвитку публічного і приватного права, володіє горизонтальним ефектом у приватному і соціальному праві, забезпечує конституціоналізацію міжнародного права та легітимацію передачі частини суверенних повноважень держави на супранациональний рівень публічної влади. Визначено механізм чинності конституції як систему правових засобів установчої влади, її реалізації, тлумачення та правового захисту.

Ключові слова: верховенство права, конституційна традиція, конституціоналізм, конституція, механізм чинності конституції, природа конституції.

Савчин М.В. Конституціоналізм и природа конституции: теория и практика реализации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2013.

Работа посвящена исследованию теории и практики реализации конституции в контексте доктрины конституционализма. Предложена авторская концепция конституционализма как комплексного правового явления, из которого выводится природа конституции в конкретном типе общества. Раскрыта природа, структура и дана типология конституционализма, в частности его влияние на трансформацию обычно-религиозных правовых систем и на явление глобализации в праве.

Отображена сущность конституционных ценностей как результата общественного консенсуса относительно конституционной защиты определенных социальных благ, которые предопределяют содержание и структуру конституционных принципов и норм, логику и направление развития конституционных явлений и процессов. Приведена трехзвеневая структура конституционных ценностей: универсальных, атрибутивных и институционных. Они проанализированы через призму конституционной доктрины, юриспруденции и законодательства.

Раскрыта природа конституции в аспекте ее юридической силы в национальной правовой системе, которая определяет общие параметры развития публичного и частного права, владеет горизонтальным эффектом в частном и социальном праве, обеспечивает конституционализацию международного права и легитимацию передачи части суверенных полномочий государства на супранациональный уровень публичной власти. Определен механизм действия конституции как системы правовых средств реализации учредительной власти, ее реализации, интерпретации и правовой защиты.

Ключевые слова: верховенство права, конституционная традиция, конституционализм, конституция, механизм действия конституции, природа конституции.

Savchyn M.V. Constitutionalism and a nature of constitution: theory and practice of realization. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of the Sciences (Law) on the specialty 12.00.02 – constitutional law; municipal law. — National Academy of Interior Affairs, Kyiv, 2013.

Dissertation is devoted research of constitutionalism and nature of constitution as the legal phenomenon. Author conception of seeing of constitutionalism is offered as the complex legal phenomenon from which nature of constitution hatches in the concrete type of society. Nature is exposed, structure and typology of constitutionalism is given, in particular to his influence on transformation of usually and religious legal system and on the phenomenon of globalization in a law. Constitutionalism is based on national constitutional traditions, which predetermine plural forms of his display. Being the product of development of Christian-Judaic civilization, the structural elements of constitutionalism gradually implemented in religiously traditional laws and order. It is predefined the unique nature of constitutionalization of any society, integration of which is provided by achieving a public consensus in relation to base social values which make its basis. By such base positions, which are today acknowledged in quality universal: human dignity, balance of private and public interests, equality, justice, equity, solidarism, rule of law.

Essence is reflected constitutional values as to the result of public consensus in relation to constitutional defense of the certain social goods, which predetermine maintenance and structure of constitutional principles and norms, logic and direction of development of the constitutional phenomenon and processes. The three-links structure of constitutional values is resulted: universal, attributive and institutional. Their analysis is given through the prism of constitutional doctrine, jurisprudence and legislation. A constitution mortgages fundamental principles of the national legal system and determines main directions of its development. That is why a constitutional right can be presented rather as a system of fundamental principles of national law. At the same time a constitutional law – it also the aggregate of norms which have concrete character and based directly on positions of constitution. In this relation a constitution determines the mechanism of parcel of land plenary powers of organs of public power, to which in the system of representative democracy these prerogatives are delegated people for the sake of providing of law and order and achievement publicly of meaningful aims (defense of basic rights and freedoms, safety of individual, development of national culture and cultures of national minorities and others like that).

Nature of constitution is exposed through the prism of its legal force in the national legal system, which determines the general parameters of development of public and private law, owns a horizontal effect in a private and social right, provides constitutionalization of international law and legitimating of transmission of part of sovereign powers of the state on the supranational level of public power. Mechanism of action of constitution as system of legal facilities of constituent power, its realization, interpretation and legal defense defined. A legal force of constitution is the integrate index of display of its normative nature and dynamics of constitutional legal relationships. A

constitution mortgages fundamental principles of the national legal system and determines main directions of its development. Action of constitution and constitutional norms predefined sentinels, spatial scopes, and also practical activity of people in the state organized society. There is continuity of the constitutional phenomena and processes in the sentinel measuring, a certain «constitutional inheritance» as aggregate of constitutional norms and procedures accumulates as a result. In a spatial plan there is a variety of constitutional order, which are predefined above all things the features of certain legal system and constitutional tradition, and necessities of adjusting of co-operation between them, in particular by creation of supranational institutes.

Constitutional tradition Ukraine at the present stage of development of constitutionalism has a transitional character on based of the analysis of the rich theoretical and empirical material is concluded.

The constitutional tradition in Ukraine has a specific character, since it is characterized as continuity and discontinuity. The continuity of constitutional tradition in Ukraine is that the basis of most constitutional acts laid (which is typical in general and the current Constitution of Ukraine) idea of respect for human rights and fundamental freedoms, parliamentary, executive functioning, based on arbitrary functions of head of state, the implementation of effective model of local government.

Discontinuity of Ukrainian constitutionalism is manifested in the fact that not all constitutional acts were put in place through complex geopolitical, social, domestic factors. The source also discontiguity is weakness constitutional traditions of governance in an independent state, which now also contains potential threats and challenges posed by the need to integrate Ukraine into supranational power.

Key words: constitution, constitutional tradition, constitutionalism, mechanism of legal force of constitution, nature of constitution, rule of law.